

OKTATÁSPOLITIKA ÉS REGIONÁLIS KÜLÖNBBSÉGEK EGY 1918- BAN LÉTREJÖTT ÁLLAMBAN

Amikor a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság létrejött, a vitális kérdések – mint az ország berendezkedése, fejlődésének és modernizálásának módjai – nem voltak, nem lehettek véglegesen eldöntve, megtervezve. A jól működő oktatási rendszer kiépítésére több szempontból is szükség lett volna: a hatásos iskolapolitika egyrészt csökkenthette volna az egyes országrészek közti műveltségbeli különbségeket, másrészt a jugoszlávizmus szellemében megfogalmazott tananyag közelíthette volna az egyes délszláv népeket egymáshoz, ami végső soron erősíthette volna lojalitásukat az újonnan alakult állam iránt. Az adott lehetőségek között gyors gazdasági, kulturális felemelkedésről azonban csak álmodni lehetett.¹

Az SZHSZ államot létrejötté után hatalmas különbségek jellemezték. Igaz ez az oktatás és a kultúra területére is. Az állam megalakulása után az elemi oktatás területén öt különböző alapvető oktatási törvény volt életben: Szerbiára, Montenegróra és a Vajdaságra az 1904. évi, 1919-ben módosított szerb törvény vonatkozott, a szlovén területeken az 1869-ben hozott és 1881-ben módosított, Horvátországban és Szlavóniában az 1883-as, Dalmáciában az 1869-ben szentesített és az azt módosító 1883-as törvény volt életben. Bosznia-Hercegovinában az 1911-ben, illetve 1913-ban megalkotott törvények voltak a meghatározó előírások.²

A területek egymáshoz közelítése, illetve a korábbi önállóság megőrzése volt a tárgya az oktatáspolitikai koncepciók körüli vitáknak, ugyanazok a kérdések, amelyek az állam berendezkedésével kapcsolatban is döntő módon felmerültek.³ Az állami kultúrpolitikában különböző szakaszok különíthetők el. Az első évekre, a parlamentarizmus időszakára az alapvető irányítási keretek kialakítása, a viták a jellemzők. A diktatúra idején, 1929-től a jugoszlávizmus szellemében megszülettek az alapvető oktatási törvények, majd az 1930-as évek közepétől az előzőekhez képest fokozatosan csökkent az állam beleszólása a kulturális kérdésekbe, majd 1939-ben az ország berendezkedésének átalakításával az oktatás és a kultúra irányítása „nemzeti” hatáskörbe került.⁴

Előzmények: állami iskolapolitika a korábbi államokban

Az iskoláztatás színvonala az egykor a Habsburg Birodalomhoz tartozó területeken magasabb volt, mint az SZHSZ államhoz került egyéb területeken. Az oktatás kezdetei és az állami szerepvállalás is korábbra nyúlik vissza. A szlovének által lakott vidékeken az első iskolák a 13–14. században jelentek meg, a városokban a tanítás nyelve a német, a tengermellékeken pedig az olasz volt. A szlovén nyelvű oktatás gondolata a reformáció idején merült fel először, és ekkoriban jelent meg Primož Trubar első szlovén ábécés könyve és kis katekizmusa (címe szerint „In der windischen Sprach”). A reformáció idején jó néhány alsó fokú iskola nyílt, a sikeres ellenreformáció után, a 16. század végén a protestáns iskolák zömét bezárták, az oktatás szervezése a jezsuiták kezébe került. A jezsuiták az elemi oktatással szemben a magasabb fokú iskolák fejlesztésére fektették a hangsúlyt: gimnáziumokat

alapítottak Laibachban (Ljubljana), Klagenfurtban, Triestben és Marburgban (Maribor).

A 18. század második felében, a felvilágosult abszolútizmus idején tért hódító felfogás szerint az állam feladata a közoktatásügy szabályozása annak érdekében, hogy az emberek hasznos és engedelmes állampolgárokká váljanak. A bécsi udvar célja egy egységes, központilag irányított oktatási rendszer kiépítése volt. A jezsuita rend feloszlatása után az oktatás felügyelete az állam kezébe került. 1764-ben bevezették az első állami tantervet, amely a latin helyett a németet tette az oktatás nyelvén. Az 1774-ben elfogadott Általános Iskolarend, amely hattól tizenkét éves korig általános tankötelezettséget írt elő, egy évszázadra meghatározta az elemi oktatás kereteit. A rendelet különböző szintű népiskolátípus felállításáról rendelkezett: a tartományi fővárosokban minta- vagy normaiskolákat, a városokban úgynevezett főiskolákat, a falvakban triviális iskolákat hoztak létre.

A szlovén oktatási nyelv kérdése 1848-ban merült fel újra. Az ekkor megfogalmazott törvényjavaslat szerint a népiskolákban az oktatásnak a tanulók anyanyelvén kell folynia, és az oktatás nyelvét a tartományi kormányzat határozza meg a községek egyetértésével. A századforduló idejére Krajnában a szlovén lett az elemi oktatás nyelve, míg a többi szlovének által lakott területeken a szlovén „versenyzett” a némettel, illetve az olasszal.⁵

A következő, népiskolákra vonatkozó törvény 1868-ban született. Az iskolák felügyelete az állam vagy a tartomány kezébe került. A törvény előírta a nyolcéves tankötelezettséget, de csak Stájerországban és Karintiában vezették be. A többi szlovénok lakta tartományban hatéves maradt a kötelező oktatás. A hat osztályt kétéves ismétlő-továbbképző iskola követett, amelybe csak télen jártak a gyermekek. A népiskoláknak két típusa volt: az általános vagy elemi iskola, illetve az ötödik osztály elvégzése után hároméves polgári iskolába lehetett beiratkozni. Ezek főleg a nagyobb ipari és kereskedelmi központokban jöttek létre, 1918-ig a később a délszláv államhoz tartozó területeken 36-ot alapítottak.⁶

A szlovén középiskolai oktatás kezdetei az 1870-es évekre nyúlnak vissza, először kétnyelvű, német–szlovén osztályok jöttek létre (pl. Mariborban és Celjében), több helyen pedig nyelvórákat szerveztek a szlovén gyermekek számára. Az 1908-as gimnáziumi reform lehetővé tette a szlovén nyelv fokozatos bevezetését a krajnai gimnáziumokban. Végül is az 1910-es években egy szlovén nyelvű magán-középiskola, valamint hat kétnyelvű gimnázium működött. Ezek mellett négy két tannyelvű tanítóképzőben folyt az oktatás. Szlovén nyelvű egyetem 1918-ig nem jött létre.⁷

A horvát és dalmáciai területeken a 12–13. században jöttek létre az első egyházi iskolák, majd a 14. században több városban – főképp a tengermelléken és a szigeteken: Raguzában, Zarában, Trogirban, valamint Korčulán, Hvaron stb. – megkezdődött az oktatás, latin, illetve olasz nyelven. A török hódítás időszakában az iskolák java részét a kapucinusok és a ferencesek működtették. Horvátországban az állami szerepvállalás kezdeteit a Ratio Educationis (1777) jelentette. A rendelet az ausztriai Általános Iskolarendet követte, és világossá tette, hogy a közoktatásügyet a felvilágosult állam politikai kérdésnek tekinti, mikor az egész oktatást egységesíteni akarja. A rendelet Magyarországon – az adminisztratív és felekezeti beosztásoktól függetlenül – kilenc tankerületet hozott létre, ebből az egyik a zágrábi volt. A kerületek élén álló tanfelügyelők ellenőrizték az oktatást valamennyi iskolatípusban,

felekezetre való tekintet nélkül. Az iskolaszervezet és az iskolák típusai az ausztriai mintát követték.⁸

Az illír mozgalom, majd 1848 polgári követelései közé tartozott az anyanyelvű iskolahálózat kiépítése. A horvát szábor 1861-ben a horvát tanítók zágrábi egyesületének javaslatára elfogadta, hogy „jugoszláv” nyelvű iskolahálózatot hoznak létre, amely jobban megfelel a kor követelményeinek. A horvát–magyar kiegyezés autonómiát biztosított Horvátországnak a közoktatás terén, így az iskolakérdés horvát belüggévé vált. Többéves előkészítés után 1874-ben megszületett a népiskolai törvény. A törvény előírásai szerint a népiskolák négy évfolyamosok. A négy osztályt két ismétlődő évfolyam követi, utóbbi hetente kétszer két óra tanítást jelentett. A törvény tankötelezettséget írt elő a 7–14 éves korosztály számára. Az oktatás ingyenes, és anyanyelven folyik. A tanítók közalkalmazottak lettek, vagy a községek, vagy az állam fizette őket. Csak olyan tankönyveket lehetett használni, amelyet a kormány jóváhagyott. A tananyagot az állami tanmenet írta elő. A törvény célja többek között az volt, hogy csökkentse az egyházi befolyást az oktatásban. Az egyház a továbbiakban csak a hittan tanítását ellenőrizhette, az iskolák felügyeletére iskolai bizottságokat (iskolaszékeket) állítottak fel, többek között a szülők részvételével. A törvény nem terjedt ki a határörvidékre, az ottani oktatást továbbra is Bécsből szabályozták.⁹

Az állami felügyeletet a horvátországi szerbek sérelemként élték meg, mivel az ő oktatásuk az egyházi népiskolák hálózatán alapult. Ezenkívül a király 1872-ben jóváhagyta az 1864–65-ös karlócai egyházi kongresszuson elfogadott és 1871-ben módosított, szerb egyházi iskolákra vonatkozó rendelkezést, amely gyakorlatilag autonómiát biztosított a szerbeknek az elemi oktatás terén. A klauzula szerint az oktatási törvény nem vonatkozik a szerb iskolákra. Ennek figyelembevételét a szábor – Ivan Mazuranič bán javaslata ellenére – elutasította.¹⁰ Az 1874-es törvényt 1888-ban módosították. Az új törvény hatályát kiterjesztették a közben megszüntetett és Horvátországhoz csatolt határörvidékre is. Az elemi iskola továbbra is négyéves maradt, a polgári iskolák helyett azonban felső népiskolákat vezettek be, amelynek három típusa volt.

1885-ben az iskoláskorú gyermekeknek 64%-a (143 ezer a 223 ezerből) látogatta rendszeresen az iskolát. Ez az arány 1910-ig az iskolák számának növekedése ellenére alig, mindössze 67%-ra emelkedett (266 ezer a 396 ezerből). Az írni-olvasni tudók aránya a hat évnél idősebb lakosságon belül 1880-tól 1910-ig 25%-ról 48%-ra nőtt,¹¹ jelentős regionális különbségeket mutatva. A városok lakói között 16–20% volt az analfabéták aránya, a Szerémségben a lakosság kétharmada, ezzel szemben Lika környékén csak egynegyede tudott olvasni. Számottevőek voltak a különbségek az egyes etnikumok között is. A legiskolázottabbak a németek voltak, 67%-uk tudott írni és olvasni, őket a magyarok, a kis számú szlovákok és rutének követték, megelőzve a horvátokat (45%) és a nagy számban az egykori határörvidéken élő szerbeket (32%).¹²

Dalmáciában, amely a napóleoni háborúk után lett osztrák koronataromány, igen lassan indult meg a népiskolai hálózat kialakítása. Míg Horvátországban és a Monarchiához tartozó délszlávok által lakott területeken viszonylag nagy lendületet kapott az iskolahálózat kiépítése, Dalmáciában 1858-ban az iskoláskorúaknak mindössze 24%-a járt iskolába. Az iskolakérdés – az erősen tovább élő olasz hagyományok miatt – a nemzeti küzdelem része is volt egyben. Noha a tartomány lakosságának kb. 96%-a a korabeli összeírások szerint szerb-horvát anyanyelvű volt,

az első „illír” iskola csak 1858-ban nyílt meg. Miután 1870-ben a Horvát Nemzeti Párt többséget szerzett a tartománygyűlésben, megindult a küzdelem a kétnyelvű és olasz iskolákkal szemben, s ez végül olyan sikerrel zárult, hogy a századfordulóra már csak mutatóban maradt olasz elemi iskola, és a horvát-szerb anyanyelvűek a felsőbb iskolákban is többségbe kerültek. Az oktatás alapvető feltételeit a már említett ausztriai törvények szabályozták. Az írni-olvasni tudók aránya itt is jelentős regionális és etnikai különbségeket mutatott. 1910-ben a tartomány népességének 63%-a nem tudott írni-olvasni, ezen belül a hegyes, belső vidékeken élő, főképp szerb lakosság körében 80% körüli volt az analfabéták aránya, a városokban, a tenger mellékén a szigeteken élő olaszok között viszont csak 18%-os volt az írástudatlanok aránya.¹³

A Vajdaságban érvényesülő állami oktatáspolitikai 18. századi főbb elemeit a szlovén és a horvát területek kapcsán már említettük (Általános Iskolarend, Ratio Educationis). A magyarországi oktatási rendszer alapintézményeit a népiskolák jelentették. Ezek további megerősítését célozta az 1868:XXXVIII. törvénycikk. A törvény a gyermekek számára 6-tól 12, illetve 15 éves korukig iskolakötelezettséget írt elő, ami 6–12 éves korig kötelező népiskolai oktatást jelentett, majd a tovább nem tanulók számára 15 éves korukig heti néhány órás kötelező ismétlődő oktatás következett. A törvény minden olyan községet, amelyben legalább 30 tanköteles gyermek élt, és nem működött korábban – általában felekezeti – iskola, arra kötelezett, hogy állítson fel népiskolát. A népiskolák feletti felügyeletet a tankerületek látták el, élén az állami ellenőrzés képviselőjével, a tanfelügyelővel. Az iskolaalapítások következtében az iskolaköteles korú gyermekek 85%-a járt Magyarországon iskolába. A népiskolák általában négy évfolyamosak voltak, mivel a törvény szándéka ellenére az 5–6. osztályok nem jöttek létre. Magasabb szintű ismereteket a négy évfolyamos polgári iskolákban, a szintén négyéves, de előképzettséget igénylő tanítóképzőkben, valamint az érettségi vizsgával záruló gimnáziumokban és reáliskolákban szerezhettek a tanulók. (A gyermekeknek csak alig néhány százaléka folytatta tanulmányát az elemi iskola négy évfolyamának elvégzése után.) A szakoktatás az 1880-as évektől kezdett kialakulni: az 1884:XVII. törvénycikk teremtette meg a tanoncoktatás új jogi kereteit. A három évfolyamos tanonciskolákba a népiskola hatodik osztálya vagy előkészítő osztály után lehetett beiratkozni. A tanulók elméleti oktatására csak néhány órát szántak, az idő nagy része gyakorlati munkával telt el.

Az 1690 után a Vajdaság területére beköltözött szerb lakosság gyakorlatilag autonómiát élvezett az oktatás terén, miközben a tankötelezettségről és iskolaépítésről rendelkező főbb magyarországi törvények és rendelkezések is hatályosak voltak (pl. Ratio Educationis, 1868. évi népiskolai törvény stb.). A betelepülés után, 1727-ben az udvar engedélyezte, hogy a szerbek iskolákat hozzanak létre, majd az 1770. évi Regulamentum Illyricum kifejezetten kötelezte a községeket, hogy iskolákat hozzanak létre, és tartsák el a tanítókat. Ezt 1776-ban egy újabb rendelet is megerősítette. Az első iskolákat a szerb egyház szervezte meg az egyházi alapok felhasználásával. A szerb nemzeti kongresszus 1871-ben fogadta el iskolaszabályzatát, amelyet a király a következő évben meg is erősített, s amely a szerb iskolahálózat autonómiát szavatolta a szerb egyház felügyelete mellett. A szerb egyház a magyar nyelv oktatását célzó törvények bevezetését sérelmesnek tartotta, valamint azt is, hogy a „lex Apponyi” a magyar nyelv oktatásának hatásosságával kötötte össze az iskolák támogatását.¹⁴

Az általános iskolázottság, amit az írni-olvasni tudók arányával lehet leginkább jellemezni, eltérő szintet mutatott a Vajdaság népei között. Az 1910-es népszámlálás szerint a németek 64–73%-a, a magyarok 59–61%-a, a szerbek 47–53%-a tudott írni-olvasni a később a délszláv államhoz került egyes magyarországi megyékben.¹⁵

Az egykor az Oszmán Birodalomhoz tartozó területek közül a 19. században – autonómiája folytán – Szerbiának volt a legkedvezőbb helyzete az oktatás kiépítése szempontjából. Az 1830-as hatt-i şerif, amelyben a Porta elismerte a Szerb Fejedelemség autonómiáját, egyebek mellett engedélyezte a saját, önálló iskolarendszer kialakítását. Állami iskolapolitikáról azonban még sokáig nem beszélhetünk: az iskolaügyre a fejedelmek nem kívántak pénzt áldozni. Az állami oktatásszabályozás első lépése a népiskolákra vonatkozó rendelet elfogadása volt 1833-ban. A rendelet a népiskola három típusát vezette be, tankötelezettséget azonban nem írt elő. Az iskolák fenntartását a községekre bízta. Az oktatásirányítás első szerve, az igazságügyi és oktatási minisztérium 1834-ben jött létre. 1835-ben kapott először fizetést az államkasszától néhány tanító, és támogatást néhány iskola. Minden járásból két iskola költségeit az állam magára vállalta, de ezt a rendelkezést hamarosan, 1840-ben visszavonták.¹⁶

Az első általános oktatási törvényt 1844-ben hozták. A törvény négy iskolatípust ismert el: elemi népiskola, gimnázium, kereskedelmi iskola, líceum. A népiskolákat a községeknek kellett berendezniük és fenntartaniuk, az oktatás ingyenes volt. A népiskolák a falvakban három-, a városokban négyosztályosok voltak. Az iskolák célja – a törvény megfogalmazása szerint – az, hogy a gyermekekből „jó keresztényeket, tiszteletre méltó embereket és hasznos polgárokat neveljenek”. A lányoknak is engedélyezték az iskolába járást, amiben a kormányzat azon törekvése nyilvánult meg, hogy mindkét nemet bevonják az oktatásba. A következő törvények (1863, 1875) az oktatás centralizálását szolgálták, illetve szervezeti kérdésekkel foglalkoztak.

Az iskoláztatás tekintetében a jogi áttörést a Stojan Novaković minisztersége idején, 1882-ben elfogadott törvény jelentette, amely bevezette az általános tankötelezettséget. A mind a fiúkra, mind a lányokra vonatkozó hatéves iskolakötelezettség alapján véve nagy jelentőségű volt az oktatásügy modernizálása során, a hiányos feltételek és az elégtelen állami támogatás miatt azonban nem valósult meg. Mivel az iskolalátogatás nem vált általánossá, 1892-ben az új oktatási törvény négy évre csökkentette az iskolakötelezettséget, és a korábbi, nagyobb igényű tananyagot is az alapvető olvasási, számolási, vallási, történelmi és földrajzi ismeretekre redukálták. 1904-ben újabb törvényt fogadtak el, amely megismételte a korábbi törvény több rendelkezését, és négyéves, ingyenes oktatást tett lehetővé minden ember számára.¹⁷ Mindezek eredményeként a 19–20. század fordulóján táján a 6–10 éves gyermekeknek mindössze 27%-a (a fiúk 44%-a, a lányok 10%-a) járt iskolába, de nem mindegyikük kellő rendszerességgel.¹⁸

A 19. század második felétől – főképp az 1870-es évektől – a nagyobb városokban fokozatosan létrejöttek a középiskolák, a különböző négy- és hatosztályos gimnáziumok, a reáliskolák, valamint a felsőbb leányiskolák (számuk 1909–10-ben 20 volt, 354 tanár tanította a 7440 diákot).¹⁹ Az első törvényi szabályozásra 1853-ban került sor (a gimnáziumokról szóló törvény), majd ezt követte a középiskolai törvény 1889-ben. A középiskolák között a vezető szerepet a gimnázium játszotta, mivel az ottani képzés jó alapul szolgált az állami szolgálat megkezdéséhez. Ugyancsak az

állami szolgálat szempontjai domináltak a felsőoktatásban is: a belgrádi liceumban, majd főiskolán végzetek közel 90%-a jogot hallgatott. Lassan fejlődött a szakoktatás is. 1910-ben 87 kereskedelmi és ipari szakiskolában közel kétezer diák tanult, ez a szám európai viszonylatban alacsonynak számított. Egy olyan országban, ahol a lakosság több mint 80%-a a mezőgazdaságból élt, a mezőgazdasági szakiskolák 130–140 fős tanulói létszáma is alacsonynak tűnik.²⁰ Ezek az arányok egy olyan társadalomra jellemzőek, amelyben az új, állami bürokrácia létrejötte megelőzi az egyéb modern társadalmi rétegek kialakulását.

Az 1860-as években szinte a semmiből indult meg az iskolaszervezet kiépítése. Az 1870-es évektől az első világháborúig az állami költségvetés mintegy 6–8%-át fordították az oktatásra (a hadseregre 20–26%-át), ennek a fele jutott az elemi oktatásnak. A községek saját költségvetésük 13%-át költötték az oktatás rájuk háruló feladataira.²¹ A költségvetési adatok azt mutatják, az állam arányait tekintve nagyobb súlyt fektetett a számára – a hivatalnokok képzése miatt – fontosabbnak tartott közép- és felső fokú oktatásra.²² Ugyanakkor azt is figyelembe kell venni, hogy Szerbia lakossága az egyik legfiatalabb volt Európában, az 5–14 év közötti népesség a lakosság 26%-át tette ki. Az adott körülmények között a meglévő iskolák és a tanerő hatszorosára lett volna szükség a teljes tankötelezettség megvalósításához.²³

Montenegróban 1833-ban alapította II. Péter fejedelem az első világi iskolát Cetinjében. Az első tantervet 1857-ben dolgozták ki. 1869-ben alapították a tanítók képzésével is foglalkozó teológiai iskolát. Az első oktatási törvényt, amely bevezette az általános tankötelezettséget, 1878-ban fogadták el. A következő évben létrehozták az oktatási minisztériumot, 1885-ben pedig a miniszter úgy rendelkezett, hogy a községek adót fizetnek az iskolafenntartás céljából, a tanítókat viszont az állam fizeti. Az újabb oktatási törvények (1905, 1907) szabályozták az iskolák felügyeletét, illetve a tanítók jogait és kötelezettségeit.²⁴

Makedóniában és Koszovóban a világi oktatási intézmények kiépülése a tanzimat reformsorozat keretében vette kezdetét.²⁵ Mivel mindkét területre több nemzet is igényt tartott, a nemzetépítés szempontjából mind a bolgárok, mind a szerbek, mind a görögök igyekeztek saját iskolahálózatukat kiépíteni. Az exarchátus magalakítása után Bulgária – kihasználva az autonómia adta lehetőségeket – a századfordulóra kb. 600–700 iskolát alapított. Szerb részről a külügyminisztérium támogatásával a Szent Száva Egyesület hozott létre iskolákat Koszovóban és Makedóniában.²⁶ Koszovóban az iszlám vallási iskolákon (rüşdiye, mekteb) kívül az Osztrák–Magyar Monarchia által létesített iskolákban folyt a tanítás. A Monarchia 1880-ban állapodott meg a Szentszékkal, hogy iskolákat hoz létre a katolikus albán lakosság számára. Ezekben az iskolákban albánul folyt a tanítás.²⁷ A Balkán-háborúk után a Szerbia által megszerzett területeken szinte a semmiből kellett az oktatási rendszert újjászervezni. A háborúk során az iskolák nagy része elpusztult, voltak olyan járások, ahol egyetlen iskola sem maradt (pl. Gevelija, Valandovo). A szerb iskolaszervezet megszervezésére és ellenőrzésére Skopjében, Bitolában és Štipben oktatási hivatalt állítottak fel. A nem szerb nemzetiségű tanítóknak, amennyiben állami szolgálatba akartak kerülni, szerb nyelvtanfolyamot és átképzésen kellett részt venniük, ahol elsajátíthatták a szerb történelem és földrajz alapvető ismereteit. A nem szerb iskolákat bezárták, kivételt csak az aromán iskolák, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia által fenntartott intézmények jelentettek. Az iskolahálózat fejletlen volt, az 1918–19-es tanévben mindössze 400 iskola működött közel 600 tanítóval.²⁸

Az Oszmán Birodalomban a 19. századig nem létezett állami világi iskola. Az iskolákat a milletek működtették, és a tananyag fő részét a vallási ismeretek képezték: a muszlimok esetében a Korán olvasása – arab nyelven –, a felsőbb iskolákban pedig az iszlám jog. Az ortodox iskolákban az egyházi szláv nyelvvel ismerkedtek meg a tanulók. Először a tanzimat reformtörekvések idején történt kísérlet az állami iskolarendszer kiépítése. 1869-ben lépett életbe az első oktatási törvény, amely – amellett, hogy biztosította a nem muszlim lakosság számára a saját iskolarendszerhez való jogot – a világi oktatás alapját jelentette.²⁹ Az említett törvény – amely állami iskolák létrehozására kötelezte a helyi hatóságokat az oszmán tanmenet bevezetésével, valamint az egyházi iskolák tankönyveinek jóváhagyását írta elő – a milletrendszerrel való szakítást tűzte ki célul, s így kiváltotta a keresztények ellenállását.³⁰

Bosznia-Hercegovinában 1861-ben nyílt az első már világi tananyagot is oktató középiskola (ruždije, rüšdiye). Ezt az iskolatípust elvben nem muszlimok is látogathatták. A muszlim gyermekek elemi oktatása az ún. mektebekben folyt, ahol a Korán szövegeit olvasták és tanulták. Ezeknek a gyermekeknek a többsége félig analfabéta maradt, mivel modern értelemben vett olvasásitanítás nem folyt. A fennálló helyzeten a klérus ellenállása miatt nehéz volt változtatni, a mektebeknek még a nyegdedt sem sikerült modernebbé tenni a 20. század elejéig. (Az újabb típusú mektebekben végzett tanulók megfelelő világi tudás és olvasásismeret birtokában a népiskola harmadik osztályában folytathatták tanulmányaikat.) A klérus – védve az elavult iszlám iskolarendszert – az 1909. évi autonómiairendelkezésben elérte, hogy csak a mekteb elvégzése után iratkozhatnak be a muszlim gyermekek nyilvános iskolába.³¹

A szerbek iskolahálózata a tanzimat reformok bevezetése után kezdett fejlődni. Az iskolák költségeit alapvetően az ortodox egyház állta. 1878 után a szerbek erősen védtek iskolarendszerüket, amelynek autonómiáját végül 1905-ben elismerték.

Az első bosznia-hercegovinai horvát iskolaalapítások a ferencesek középkori tevékenységéhez kötődtek. Néhány iskolájuk az oszmán hódítás időszakában is fennmaradt. A 19. század utolsó harmadában megjelentek mellettük a különböző tanító rendek. A boszniai felekezetek közül a katolikusok bizonyultak a legnyitottabbaknak mind a vallási elkülönülés megszüntetése, mind pedig a koedukált oktatás tekintetében. Ezenkívül azt várták a kormányzattól, hogy végre iskolákat nyit a horvát többségű nyugat-hercegovinai területeken.³²

Az okkupáció után az osztrák–magyar hatóságok egyik alapvető feladata volt a megfelelő oktatási rendszer kiépítése. A helyzet, amivel szembe kellett nézniük, a Monarchia egyéb területeihez képest is sokkal rosszabb volt: fejletlen volt az iskolahálózat (a gyermekek több mint 80%-a nem járt iskolába), kevés volt a tanító, és különösen a muszlim iskolákban igen alacsony volt az oktatás színvonala.³³ A vallási és nemzeti ellenállás nagyban hátráltatta a modernizációs törekvéseket, ennek következtében még azt az eredményt sem lehetett elérni, amit az anyagi lehetőségek megengedtek volna.

A legnagyobb politikai kérdést az jelentette, meghagyják-e a vallásfelekezetek alapján kialakult iskolarendszert, vagy egységes, interkonfeszziós szerkezetet alakítsanak ki. Az osztrák elképzelések – már politikai okokból is, hogy a nemzeti tudatokat gyengítsék és egy közös „bosnyák nemzettudatot” alakítsanak ki az itt élők körében³⁴ – inkább a második variánst

célozták.³⁵ A gyakorlatban azonban egy köztes megoldás bontakozott ki. Az anyagi nehézségek és a megfelelő szakemberek hiánya mellett a kormánynak azzal szembe kellett néznie, hogy a bosnyákok vallási, a szerbek nemzeti-vallási okokból elleneztek az interkonfeszionális rendszer létrehozását. Végül 1906-ban az iskolai ügyek koordinálására létrehozták a Legfőbb Oktatási Tanácsot, majd pedig 1911-ben elfogadták a tartomány első oktatási törvényét, amely a 7–11 éves gyermekek számára iskolakötelezettséget írt elő. Az iskolahálózat fejletlensége miatt azonban a törvény megvalósíthatatlan maradt.³⁶

A nehézségek dacára a korszakban a négyosztályos iskolák száma sokszorosára emelkedett (1880/81 31, 1899/1900 193, 1909/10 306, 1917/18 455).³⁷ 1913–14-ben azonban 3504 lakosra jutott egy iskola, amely még kelet-európai összehasonlításban is rossznak mondható. A századforduló körül az iskoláskorú gyermekeknek mindössze tizede járt iskolába, ezen belül is jelentősek voltak a felekezeti különbségek (a muszlim gyermekek 6%-a, az ortodoxok 13%-a, a római katolikusok 22%-a, a zsidók 87%-a).³⁸ Magas maradt az analfabéták aránya is. Az 1910. évi népszámlálás szerint a lakosság 87,8%-a nem tudott írni-olvasni, és itt jelentősek a felekezeti különbségek (muszlimok 94,7%, ortodoxok 89,2%, római katolikusok 77,4%).³⁹

Az elmondottak mutatják, az SZHSZ államba került területeken korábban különböző oktatáspolitikák érvényesültek, és eltérőek voltak az oktatás hagyományai, feltételei is. A Habsburg Birodalomhoz tartozó területeken az oktatás modernizálása és az állami szerepvállalás már a 18. század második felében megkezdődött. Az egykor az Oszmán Birodalomhoz tartozó régiókban a 20. század elejéig nem jött létre a lakosság többségét érintő oktatási rendszer.⁴⁰ A vajdasági elemi iskolák lakossághoz viszonyított száma például kétszerese volt a szerbiainak, és közel négyszerese a bosznia-hercegovinainak. Ebből következően az analfabéták aránya is hatalmas különbségeket mutatott: Szlovéniában a lakosság 82%-a tudott írni-olvasni, míg Bosznia-Hercegovinában mindössze 12%-a. Nincsenek adataink Montenegróra és Koszovóra vonatkozóan, de az ottani helyzet nem lehetett jobb, mint a boszniai (1–2. táblázat).⁴¹ Mindebből következett, hogy hatalmas feladatra vállalkozott az oktatáspolitikai, amikor egységes oktatási rendszer bevezetését és a fejlettség- és műveltségbeli különbségek csökkentését tűzte ki célul.

1. táblázat

Írástudatlanság a 6–10 évnél idősebb lakosság körében és az elemi iskolák száma 1910 körül

Terület	Analfabéták (%)	Elemi iskolák	Lakos/iskola
Szlovénia	18,2	679	1475
Horvátország	54,4	1536	1707
Dalmácia	72,2	457	1360
Vajdaság	34,5	1200	1122
Bosznia-Hercegovina	87,8	487	3967
Szerbia	79,0	1425	2042
Makedónia és Koszovó	n. a.	381	4370
Montenegró	n. a.	136	1753

2. táblázat

Az írástudatlanok arányának anyanyelv szerinti megoszlása (%) az 1921. évi népszámlálás alapján

Anyanyelv	Férfi	Nő	Összesen
Szerb-horvát-szlovén	42,6	63,0	53,0
Cseh, szlovák	10,9	13,8	12,4
Német	9,0	12,3	10,7
Magyar	17,8	23,7	20,9
Román	52,1	76,3	65,0
Rutén	33,4	41,6	37,6
Albán	94,9	99,1	97,0
Török	80,1	97,0	88,7
Olasz	12,8	16,3	14,6
Lengyel	41,0	52,1	46,5
Orosz	5,5	7,8	6,3
Egyéb	61,3	71,6	66,5
Összesen	42,2	60,3	51,5

Oktatáspolitikai elképzelések a parlamentarizmus idején (1918–1929)

Az iskolarendszer átalakítása és fejlesztése a különbségek és a közös vonások csekély volta miatt nem tűnt könnyű feladatnak. Először is létre kellett hozni az oktatásirányítás szervezetét, mivel 1918 előtt az egyes délszláv népek kulturális életét természetesen különböző központokból irányították (Belgrád, Zágráb, Ljubljana, Szarajevó, Újvidék, Split). Az SZHSZ állam megalakulása után egy ideig bizonyos kettősség mutatkozott: 1918 decemberében az első kormány egyik tárcájaként létrehozták az oktatási minisztériumot, ugyanakkor – Horvátországban, Bosznia-Hercegovinában, Dalmáciában, Szlovéniában – a még működő tartományi kormányoknak is volt saját oktatási minisztériumuk. 1923–24-re, a tartományi kormányok megszüntetése és a közigazgatási reform bevezetése után, vagyis az állam megalakulása után öt évvel kerültek a kulturális-oktatási ügyek egy tárca felügyelete alá. Az első oktatási programot – amely egyébként sohasem lépett érvénybe – csak 1927 decemberére sikerült megalkotni.

A korábbi fejlődésből és hagyományokból adódóan az egységes oktatásszervezés létrejöttére több évet kellett várni, s az nem minden tekintetben volt elég hatékony. Személyi feltételei sem tekinthetők a legoptimálisabbnak. Az 1918–29 között működő 24 kormányban 10, gyakran egymástól igencsak különböző felfogású és koncepciójú személy töltötte be az oktatási miniszteri posztot. Minisztercserére egyébként 27-szer került sor, Svetozar Pribičević például kilencszer, összesen 2,5 éves időtartamig, Miloš Trifunović ötször, összesen 3 évig volt oktatási miniszter. Senki sem töltötte be a posztot három évnél hosszabb ideig. Az 1930-as évek 15 kormányában 11 politikus állt a minisztérium élén. A kevés kivételtől eltekintve a miniszterek hiányos ismeretekkel rendelkeztek, és a gyakori személycserék akadályozták, hogy az oktatás- és kultúrpolitika folyamatos és koncepciózus legyen. A kultúrpolitika így sok tekintetben a párt- és személyi harcok jegyeit viselte magán.

A minisztercserék együtt jártak az apparátus állományának változásával is, a nem kellően felkészült hivatali kar pedig nem tudta megfelelő módon segíteni az oktatás és kultúra fejlesztését.⁴²

Az oktatásszervezést illetően két egymással alapvetően ellentétes elképzelés állt egymással szemben. Az egységes iskolarendszer kialakítását célul megfogalmazó unitarista felfogás abból indult ki, hogy a fiatal generációt az egységes iskolarendszer keretében lehet a leghatásosabban az új állami ideológia szellemében nevelni. A „háromnevű”, „háromtörzű” nemzet politikai egységének kifejezése a közös állam létrehozásával már megtörtént, a fennálló gazdasági-kulturális különbségeket – vélték az unitarista felfogás hívei – többek között a kulturális gátak lebontásával, ezen belül az egységes iskolai nevelés útján lehet megszüntetni. A másik irányzat alkalmazkodni akart az egyes területek hagyományaihoz, igényeihez, és a gyakorlati kérdések megoldásában nagyobb rugalmasságot igényelt.⁴³

Az 1918–29 közötti időszak a parlamentarizmus korszaka a délszláv államban, a parlamenti viták keretében azonban csak elvétve fordultak elő oktatási kérdések, főképpen a költségvetési vitákban. A pártok egy része nem rendelkezett kimunkált oktatási és kulturális programmal, a döntő kérdésben, miszerint egységes iskolapolitikát folytasson-e az állam, illetve egységes iskolarendszert hozzon-e létre, mindegyik párt határozott álláspontot foglalt el. A szerb pártok zöme – miként az állam berendezkedésének tekintetében is – a centralizmust, az egységesítést támogatta, valamint hogy az iskolák fenntartója az állam legyen. A horvát és szlovén pártok gyakorlatilag kulturális autonómiára törekedve védtek területeik hagyományát, kimondott vagy kimondatlan nemzeti különállásukat, és ezzel összefüggésben a katolikus egyházi iskolák rendszerét.

A Radikális Párt 1881. évi programja szerint – a szerbség többi részeinek felszabadítása és a nemzet egységének megteremtése érdekében is – az oktatásnak általánosnak, kötelezőnek és ingyenesnek kell lennie, a szegény gyermekeket az államnak támogatnia kell. A párt – amely 1918–29 között mindössze 293 napig nem volt a kormány tagja – oktatási elvei a későbbiekben alig változtak. Az 1920. szeptemberi országos konferencián kimondták: az oktatás az állam legfontosabb kulturális feladata, ezen belül is a legnagyobb súlyt az elemi képzésre kell helyezni, emellett növelni kell a szakiskolák számát. A párt ideológiai tekintetben egységesnek tekintette az államalkotó nemzetet („háromnevű” szerb–horvát–szlovén nemzet), és a meglévő hatalmas gazdasági, kulturális, oktatási különbségeket az állami centralizáció segítségével kívánta megszüntetni. Az egységes nemzeti tudat kialakítását az ifjú generációknál, az elemi iskolában kell megkezdeni, egy időben a modern állam kialakításával.

A Demokrata Párt a többi szerb párthoz képest nagyobb figyelmet szentelt a kulturális-oktatási kérdéseknek. Újabb programját 1925. decemberi kongresszusán fogalmazta meg. Az alapvető kérdésekben abból indult ki, hogy az oktatást az államnak kell finanszíroznia, s az oktatási intézményeknek nemzeti és demokratikus jellegűeknek kell lenniük. Mint a nemzeti és állami egység hirdetője emellett foglalt állást, hogy egységes oktatáspolitikát kell folytatni, mivel ezáltal lehet kiegyenlíteni a különbségeket. Az oktatáspolitikának a párt szerint függetlennek kellene lennie a pártpolitikától.⁴⁴

A Horvát Paraszt Pártnak is kidolgozott kultúrpolitikai elképzelései voltak, kifejteti, megvalósítani viszont az adott hatalmi viszonyok és részben időnkénti, a parlamenti életből való kivonulásai miatt nem tudta azokat. A párt kritikus álláspontot

foglalt el az állami kultúrpolitikával szemben, elvetette a kormány egységesítő törekvéseit. Ideológusai szerint az állami iskola „megöli” a horvát kultúra lényegét, szellemisége nem felel meg a horvát falu igényeinek, hagyományainak. A HPP 1921-ben elfogadott programja szerint a megvalósítandó parasztállamban egy új iskolarendszert kell kidolgozni. Az alapvető ismereteken kívül a gyermekeket gyakorlati munkára is kell nevelni. Az oktatási elképzelések szorosan kötődtek az önálló horvát állam gondolatához, így nem járultak hozzá az oktatás aktuális gyakorlati problémáinak megoldásához.⁴⁵

A szlovén kultúra és oktatás kiteljesedése számára az új államban kedvezőbb feltételek teremthetők: nemcsak a már meglévő intézmények fejlődhetnek, de létrejöhetnek az oktatási rendszer hiányzó elemei (egyetem és a középiskolai hálózat). Mindenképpen nyereségnek tekinthető, hogy a szlovének 1918-tól államalkotó nemzetnek számítotak, s megszűnt a németesítés veszélye. A szlovén értelmiség és politizáló elit körében felmerült viszont egy új kérdés: fenntartsák-e továbbra is a nemzeti, illetve nyelvi különállást, avagy a kulturális asszimiláció irányába tegyenek lépéseket. A dilemma túlmutatott a pusztán kultúrpolitikai megfontolásokon, s szoros összefüggést mutatott az ország berendezkedése körüli harccal: vagyis hogy centralizált állam jöjjön-e létre, avagy bizonyos területeken megmaradhatnak-e az autonómiák.⁴⁶

A ljubljanai Nemzeti Tanács kulturális osztályának határozata – a többség akaratának megfelelően – 1918. november 18-án, még az egyesülés előtt kimondta: azt várják a délszláv államtól, hogy „az a kulturális autonómia alapján minden rendelkezésre álló eszközzel segítse elő mind a három törzs kulturális életének fejlesztését”. A leendő kultúrpolitikának figyelembe kell vennie, hogy bár a szlovének a jugoszláv nemzet részei, az évszázadok során saját szellemi-kulturális arculatuk alakult ki, és nyelvük is eltér a szerb-horváttól. A kiáltvány szerint a kulturális autonómia nem jelenti azt, hogy a szlovének nem törekszenek a többi délszláv nép jobb megismerésére.⁴⁷ A kiáltvány a szlovén nemzettudat meglétét mutatta, és képviselői végig ezt vallották a királyi Jugoszlávia fennállása idején. Volt azonban másfajta álláspont is.

A két tábor, a katolikusok (klerikálisok) és liberálisok szembenállása már a 19. század utolsó negyedében, az állam és egyház viszonyának szabályozásakor kialakult. A kisebb támogatást maguk mögött tudó liberálisok úgy vélték, az új állam lakói egy nemzetet képeznek, s a nemzeti egység érdekében a szlovéneknek nyelvi-kulturális tekintetben közelíteniük kell a szerbekhez és horvátokhoz, vagyis le kell mondaniuk különállásukról. Ennek megfelelően az egész országban egységes iskolarendszer bevezetését, a katolikus egyház befolyásának csökkentését szorgalmazták. Tevékenységük – a szerbiai liberálisokkal összefogva – végül is az ország centralizációját segítette. A klerikális tábor és pártja, a Szlovén Néppárt a nyelvi-nemzeti sajátosságok meglétét hirdette, és kiállt az önálló szlovén iskolarendszer mellett. A jugoszláv ideológia idegen maradt a párt értelmiségi köre számára, és a szerb politikusok hegemon törekvéseinek eszközeként tartotta számon. Az oktatást – vallotta a Szlovén Néppárt – nem kell koncentrálni, felügyeletét meg kell hagyni a tartományok hatáskörében.⁴⁸ (A későbbiekben a tanfelügyelők kinevezésének kérdése képezte a „kulturharc” egyik legfőbb elemét. A gyakori kormányváltások sok alkalmat kínáltak ehhez.)⁴⁹ A párt a katolicizmus hagyományaihoz híven továbbra is szerette volna fenntartani az egyház befolyását az oktatásban, és többek között ragaszkodott a kötelező, egyházi személyek által végzett

iskolai hitoktatáshoz. Az SZNP-nek Szlovéniában többsége volt, önálló iskolai igazgatás esetében elképzeléseit meg tudta volna valósítani, ezért az autonomista mozgalom élére állt.

A két egymással ellentétes koncepció vitájában a döntő szót – miként az ország berendezkedésének kérdésében – a Vid-napi alkotmány (1921) mondta ki. Előírása szerint az oktatásnak az egész országban „azonos körülmények között kell folynia”. Noha az évek során számos tervezet készült, az egységes iskolarendszert bevezető törvények meghozataláig egy évtizedet kellett várni. Először 1919 első felében állt fel egy bizottság, hogy megalkossa az oktatási törvény tervezetét, majd 1921–22-ben három tervezet is készült: a Tanárok Egyesületéé, az oktatási minisztérium bizottságáé, valamint a Legfőbb Oktatási Tanácsé. Ezek közül végül egyik sem került a parlament elé. 1925-ben a Pašić–Pribičević-kormány készített törvényjavaslatot, majd 1927-ben Nikola Uzunović kormánya nyújtotta be a tervezetét a parlamentnek. A kormánytagok gyakori cserélődése miatt azonban ezúttal sem sikerült törvényt alkotni. Utoljára Antun Korošec kormányának javaslata járt így, a király 1929. január 6-i lépésével feloszlatta a parlamentet.⁵⁰

Az 1920-as években az oktatási kormányzat rendeletekkel igyekezett szabályozni az oktatás ügyét. Első lépésként 1919-ben a Vajdaságra és Montenegróra is kiterjesztette a szerbiai iskolatörvények hatályát. A tananyagok egységesítése érdekében 1925-ben elkészült az első népiskolai tanterv, amit még nem fogadtak el. A következő évben némileg módosították a tantervet. A tanórák felét fordították az írás-olvasás tanítására. Mind a cirill, mind a latin betűs írással meg kellett ismerkedniük a tanulóknak (a másik vallás írását a 3–4. osztályban tanították). Hogy a nemzet egységét kifejezzék, „szerbhorvát és szlovén nyelv” címmel jelölték meg az anyanyelvi ismereteket oktató tárgyat.⁵¹ A gimnáziumok tanterve 1925–26-ban készült el (a szlovén gimnáziumokra nem vonatkozott), a polgári iskolákra vonatkozóan csak a tervezetelig jutottak. A tantervekben és a tankönyvekben főképpen a szerb hagyományokat, a korábbi szerb iskolák példáját követték. (A tankönyvek anyagáról még később ejtünk néhány szót.)

A felsőoktatás alapvető kereteit is igyekeztek meghatározni. A jugoszláv állam megalakulásakor az ország területén két egyetem működött: Zágrábban⁵² és Belgrádban,⁵³ majd pedig megvalósult a szlovének régi vágya is: megalakult a szlovén egyetem. 1919. július 23-án fogadták el a ljubljana-i egyetem megalapításáról szóló törvényt. Az egyetem a törvény értelmében az 1919–20-as tanévben négy karral (teológiai, jogi, filozófiai, műszaki) kezdte meg működését, az orvosi kar két év múlva indult be. Az 1919. őszi félévre 695 hallgató iratkozott be, számuk 1929-ben elérte az 1315 főt, főképpen a műszaki fakultáson számos nem szlovén anyanyelvű hallgató is diplomát szerzett. Az egyetemalapítással lett teljes a szlovén nyelvű oktatás.⁵⁴ Az egyetemek működési rendjét kezdetben az 1905. február 25-én kihirdetett szerbiai egyetemi törvény szabályozta, amely a megfelelő szervezeti keretek meghatározása mellett autonómiát biztosított az egyetemeknek.⁵⁵ Az egyetemek szervezeti felépítését, az egyetemek irányítását, valamint a rektor, az egyetemi tanács hatáskörét a későbbiekben több rendelet módosította (1919. július 23., 1930. május 22.).⁵⁶

Az állam létrejöttét követően rendezték a tanítók jogállását is. 1919-ben az 1904. évi szerb iskolai törvény hatályát kiterjesztették, s ennek értelmében a tanítók állami hivatalnoki státust kaptak: meghatározták fizetési osztályukat, jogot nyertek

nyugellátásra, valamint csak fegyvelemsértés esetén veszíthették el állásukat. Jogaikat a későbbiekben is a hivatalnokokra vonatkozó törvények határozták meg.⁵⁷

Törvények és iskolapolitika a jugoszlávizmus jegyében (1929–1939)

Az 1929. január 6-i fordulat új korszak kezdetét jelentette a jugoszláv állam történetében, és jelentős következményekkel járt a társadalom minden szegmensében, így az oktatásban és a kultúrában is. Végső soron megerősítette azokat a törekvéseket, amelyek az egységes iskolarendszer kialakítását célozták.⁵⁸

1929. január 6-i proklamációjában Sándor király elítélte a parlamentarizmust és a pártok tevékenységét, mivel azok szerinte a nemzet romlásához, a nemzeti integráció helyett a széthúzáshoz vezettek. A király az állam megmentését jelölte ki legfontosabb feladatul: „A nemzeti egység és az ország egységének védelme – ez uralkodásom legfőbb célja, és ennek kell a legfőbb törvénynek lennie számomra és mindenki számára.”⁵⁹ Ennek érdekében erősíteni kell a nemzeti egységet. Sándor azt hitte – és mint később kiderült, tévedett ebben –, hogy egy évtized közös állami lét után hozzá lehet fogni a jugoszláv nemzeti tudat meggyökereztetéséhez. Felfogása, miszerint az emberi tudatot és gondolkodást adminisztratív intézkedésekkel – mint például állami iskolák építésével, új tankönyvek bevezetésével, a széles tömegek felvilágosításával – a létező hagyományokkal és nemzettudatokkal szemben, a fennálló civilizációs, vallási különbségek ellenére gyorsan meg lehet változtatni, és így új nemzettudatot lehet teremteni, illúzióknak bizonyult. Mindenesetre megpróbálta.⁶⁰

A királyi diktatúra bevezetésével felerősödött az unitarista tendencia. A király a nemzeti integrációt, amely nem jött létre a parlamentarizmus keretei között, 1929 után „felülről” kívánta megvalósítani. A jugoszlávizmust a hivatalos állami ideológia szintjére emelték, és ennek terjesztésében és sikerre vitelésében nagy szerep hárult a kultúr-, illetve oktatáspolitikára. Az elemi oktatásnak jelentős ideológiaközvetítő szerepet szántak. A népiskolának nemcsak az a célja, hogy megtanítsa a gyermekeket írni-olvasni, „hanem ennél több, az hogy nemzeti szempontból neveljen”. Egy 1931. évi miniszteri rendelet előírta például, hogy „az iskoláknak szüntelenül erősíteniük kell a nemzeti és állami egységet”. A többi iskolatípus feladatainak meghatározásában is jelentős teret kapott annak hangsúlyozása, miszerint a nevelést úgy kell folytatni, hogy a végzetek a későbbiekben ne kérdőjelezzék meg az állam berendezkedését, a hatalomgyakorlás módját, illetve az állami és nemzeti egységet. A tanárokat, tanítókat kötelezték, hogy „jugoszláv szellemben” tanítsanak és neveljenek, „ahol arra lehetőség adódik”.⁶¹

A minisztertanács 1929. március 12-én tárgyalta meg a király által előzőleg jóváhagyott, Božidar Maksimović oktatási miniszter által előterjesztett programtervezetet. Mint a tervezet megállapította: a most beinduló munkálatok az eddigi folyamatokkal ellentétes irányba mutatnak. Eddig ugyanis a „törzsi szellemi központok” létrejötte fokozatosan a „szellemi és politikai hármassághoz”, három központ meglétéhez vezetett, ami mindenképpen károsnak tekinthető. A minisztérium feladata a folyamatok korrigálása és megfelelő mederbe terelése. A minisztérium vezetői elsődleges feladatnak jelölték meg az állami oktatási program kialakítását, az oktatási törvények egységesítését, külön törvény megalkotását minden iskolatípus számára, illetve azonos tankönyvek bevezetését az azonos típusú iskolák számára.⁶²

Az oktatás egységesítését a kormányzat az egyes iskolatípusok számára készített törvények által tartotta megvalósíthatónak. Elsőnek a középiskolai törvényt hozták meg, 1929. augusztus 31-én. A középiskola feladatául azt szabták, hogy általános és nemzeti nevelésben részesítse a tanulókat, és tegye képessé a felsőbb fokú tanulmányok végzésére a növendékeket. Az igazgatók feladata volt, hogy az ifjúság nevelése „helyes úton” folyjon. A középiskolák állami és önkormányzati fenntartásúak lehetnek, magán középiskolákat azonban nem lehetett alapítani. Az egész országban egységes tantervek bevezetését írta elő a törvény.⁶³ A törvény egyik célja az volt, hogy csökkentse a középiskolák számát, és racionálisabbá tegye az iskolaszervezetet, ezt el is érte, a következő évben 34-gyel csökkent a gimnáziumok száma.⁶⁴

A tanítóképzők feladata – határozta meg a vonatkozó törvény –, hogy nemzeti szempontból tudatos tanítókat képezzenek, akik munkájuk során nem fognak az állami és nemzeti egység gondolatával ellentétes szellemben nevelni. A tanítóképzők a népiskolák számára képeznek pedagógusokat, általános és szakmai, pedagógiai ismereteket nyújtanak hallgatóiknak az állami és nemzeti egység, valamint a vallási tolerancia szellemében. A tanítóképzők tananyaga a törvény előírása szerint egységes az egész országban. A tanítóképzők állami intézmények, új magán tanítóképzőt már nem lehet alapítani, a meglévőknek pedig meg kell felelni az állam által állított követelményeknek.⁶⁵

A legnagyobb tömegeket érintő, s ezáltal legfontosabbnak tekinthető népiskolai törvény 1929. december 5-én kelt. Eszerint az oktatás célja, hogy a nemzeti és az állami egység, valamint a vallási tolerancia szellemében nevelje a gyerekeket. Az oktatás általános, ingyenes és mindenki számára kötelező, egységesen az egész országban. Az államnak joga van arra, hogy a szülőket arra kényszerítse, járassák iskolába gyermekeiket. Ennek különös jelentősége volt, mivel az iskoláskorú korosztály 30%-a nem járt iskolába. A törvény nyolcéves tankötelezettséget írt elő, az első négy évfolyamot az elemi vagy általános iskola jelentette, ezután következett a szintén négyéves felső népiskola. A törvénynek ez a cikkelye azt célozta, hogy egységessé tegye a tankötelezettséget az egész országban, realitása bevezetésének azonban nem volt. Hasonlóan az országban mutatkozó szintkülönbségek kiegyenlítését szorgalmazta a 17. törvénycikk is, amely szerint minden olyan helyen iskolát kell létesíteni, ahol 4 km-es körzetben legalább 30 iskoláskorú gyermek él. A törvény előírta azt a 14 tantárgyat is, amelyet egységesen kellett tanítani az egész országban. A kötelezően tanítandó tárgyak közé tartozott a hittan is, mely tantárgy oktatóját a felekezetek javaslatára az oktatási miniszter jelölte ki. (A katolikus egyház az iskolai hitoktatás elleni támadásként értékelte ezt a cikkelyt.) A törvény úgy rendelkezett, hogy a népiskolai oktatás az állam nyelvén, szerb-horvát-szlovén nyelven folyik, ezzel is a nemzeti és állami egységet akarta kifejezni. Tilos volt a tanulóknak vallási és törzsi alapon szerveződő szervezetbe lépniük. A törvény rendelkezett arról is, hogy a kisebbségek gyermekei milyen feltételek mellett tanulhatnak anyanyelvükön. Az iskolákban csak állami tanítóképzőt végzett nevelők dolgozhattak, és állami alkalmazásban álltak. A törvény a 25 éven aluli írni-olvasni nem tudókat arra kötelezte, vegyenek részt tanfolyamokon, amelyeken elsajátíthatják a betűvetést.⁶⁶

A törvény – állapította meg a jugoszláv kultúrpolitika mai kutatója – egyszerre tartalmazta az integráns jugoszlávizmus ideológiáját, valamint a Kórszerűnek nevezhető oktatáspolitikai szándékokat, sokszor inkább vágyakat, és a

reményt, hogy rövid időn belül ki lehet egyenlíteni a kulturális szintkülönbségeket. Abban a reményben készült, hogy az iskolákat hozzá lehet igazítani a mindennapos élet igényeihez. A kimondott elvek és a gyakorlat azonban nagyban különbözött egymástól.⁶⁷

Az első, az egész országra kiterjedő egyetemi törvényt is ebben az időszakban, 1930. június 28-án fogadták el. Ennek értelmében az egyetemek autonóm testületek. Mint a legmagasabb szintű oktatási intézményeknek feladatuk szabták a tudomány művelését és a jugoszláv kultúra kialakítását. Az országban három egyetem működik: Belgrádban (hozzá kapcsolódó jogi karral Szabadkán és filozófiai karral Skopjében), Zágrábban és Ljubljanában. A törvény egységesítette és az egyetemek vezető szerveit, illetve meghatározta azok feladatait.⁶⁸

A legfontosabb oktatási törvények röviddel a diktatúra bevezetése után jelentek meg. Ideológiai tartalmuk ugyanaz, néha szó szerint is megegyeznek a szövegek. A törvények végül is egységesítették az oktatás rendszerét (lásd alább), elvben azonos tanterveket és tananyagokat vezettek be az egész ország területén. Ez néha nagy ellenállásba ütközött, a meglévő források és a korábbi műveltségbeli szintkülönbségek azonban nem tették lehetővé a gyors és eredményes kiegyenlítődést.

Mint láthattuk, politikai, koncepcionális, szervezési és egyéb okból kifolyólag az egységes iskolarendszer kiépítéséhez és annak törvényi szabályozásához több mint egy évtizedre volt szükség (a népiskolai törvényt 1929. december 5-én, a középiskolai törvényt 1929. augusztus 31-én, a tanítóképzőkről szóló törvényt 1929. szeptember 27-én, az egyetemi törvényt 1930. június 28-án, a polgári iskolai törvényt 1931. december 5-én, a középfokú kereskedelmi iskolákról szóló törvényt 1932. március 18-án, a középfokú műszaki oktatást szabályozó törvényt 1932. március 31-én fogadták el). Az oktatás alapját a népiskola jelentette, amely két részre oszlott: az első négy év az elemi iskola, a következő négy év a felső népiskola nevet viselte. Utóbbi váltotta fel a régiókként változó típusú ismétlőiskolákat. Az iskolakötelezettség nyolc évre emelésével (1929) ezt az iskolatípust kellett választani azoknak, akik máshová nem jelentkeztek. Az ebben az iskolában végző diákok a kézműves-ipari inas-, tanonciskolákban tanulhattak tovább.

A teljes középiskolai oktatást a gimnáziumok nyújtották a 10–18 éves gyermekek számára. A gimnáziumnak három fajtája volt: a klasszikus gimnázium, a reálgimnázium és az úgynevezett reáliskola, amelyben a fő hangsúlyt a természettudományos tárgyak oktatására helyezték. A gimnázium első négy osztályát alsó középiskolának nevezték. A negyedik év végén a diákok úgynevezett kisérettségi vizsgát tettek, amely feljogosította őket arra, hogy tovább folytathassák tanulmányaikat a felső középiskolákban, vagyis a gimnázium 5–8. osztályában, illetve tanítóképzőbe, kétéves kereskedelmi iskolába, középfokú mezőgazdasági, valamint középfokú műszaki iskolába iratkozhattak be. Az alsó középiskola első két éve után ipari iskolába lehetett átmenni. A gimnázium befejezése után érettségi vizsgát tettek a diákok, ez volt az egyetemi felvétel előfeltétele.

A polgári iskolák a nem teljes középiskola egyik típusát jelentették. Feladata és célja ennek az iskolatípusnak az volt, hogy az általános műveltség mellett praktikus tudást: kereskedelmi, ipari, mezőgazdasági ismereteket közvetítsen a diákoknak, valamint hogy felkészítse a tanulókat a középfokú szakiskolákra. A népiskola negyedik osztálya után jelentkezhetek ide a diákok, az első két év után az említett területekre specializálhatták magukat, vagy átmehettek az ipari iskolákba. A polgári iskola negyedik évfolyamát vizsga zárta, amely arra jogosította a végzeteket, hogy

kétéves kereskedelmi akadémián, középfokú mezőgazdasági vagy műszaki-ipari iskolában folytathassák tanulmányaikat. Ezenkívül beiratkozhattak tanítóképzőbe is.

A szakképző iskolák az élet minden területét átfogták. Az elemi iskola után tízéves korban lehetett jelentkezni az alsó mezőgazdasági iskolába, az egyéves háziasszonyképzőbe, valamint az inasiskolába. Hasonló céllal jöttek létre az ezekkel az iskolákkal párhuzamos képzést folytató, de nagyobb előképzettséget – alsó középiskolai vagy polgári iskolai két osztályt – igénylő kézműves vagy kereskedelmi iskolák. A szakképző iskolák magasabb szintjét azok az iskolák jelentették, amelyekbe 14 éves koruktól, megfelelő előképzettség után járhattak a gyermekek (pl. felső mezőgazdasági iskola, kereskedelmi akadémia). Ezek az iskolák 2–3 évesek voltak, és vizsgával zárultak. A kereskedelmi akadémia után – a középfokú szakképző iskolák közül egyedül – főiskolai szintű tanulmányokat lehetett folytatni a gazdasági és kereskedelmi főiskolán. A népiskolák tanítóit az ötéves tanítóképzőkben készítették fel. Kétéves tanítási gyakorlat után a tanítók a pedagógiai főiskolán tanárrá képezhették át magukat.⁶⁹

Az oktrojált alkotmány kihirdetésével (1931. szeptember 3.) formálisan befejeződött a királyi diktatúra korszaka, ez azonban nem jelentette azt, hogy a király, illetve a kormányzat szakít a jugoszlávizmus eszméjével, megvalósítását viszont látszólag demokratikusabb eszközökkel kísérte meg. A rendszer megalapozásához tartozott egy jugoszláv irányultságú párt létrehozása is. Az 1931 végétől szerveződő párt – először Jugoszláv Radikális Paraszt Demokrácia, majd Jugoszláv Nemzeti Párt néven – programja a jugoszláv nemzet meglétéből indult ki. Elképzelése szerint az iskolai nevelés és a tömegek felvilágosítása által a nemzetet a jugoszláv eszme szellemében magasabb műveltségi szintre kell emelni, abból a megfontolásból is, hogy így fokozatosan kialakul majd az össznemzeti jugoszláv kultúra. A haza és a Karadjordjević-ház szeretetének, valamint a nemzet egységének, az ország oszthatatlansága gondolatának kell meghatároznia a felnövekvő generációk tudatát. A párt határozottan kinyilvánította: az oktatásnak ingyenesnek és államinak kell lennie.⁷⁰

Sándor király meggyilkolása (1934. október 9.) után a diktatúra elkerülhetetlenül bizonyos változásokon ment keresztül. A kormány ugyan első nyilatkozatában hitet tett amellett, hogy az országot továbbra is azon az úton vezeti, amelyet a megboldogult „Egyesítő” király nyitott meg, továbbá kinyilvánított: továbbra is érvényben lévőnek tekinti az 1931. évi oktrojált alkotmányt, és Jugoszlávia egységének megőrzésére törekszik.⁷¹ A jugoszlávizmusnak mint nemzeti gondolatnak, illetve eszmének azonban már korántsem maradt annyi híve, mint a tekintélyt parancsoló Sándor idején, az egyes nemzeti eszmék viszont egyre nagyobb befolyásra tettek szert. A szlovén és horvát területeken a jugoszlávizmust a nagyszerb gondolat megnyilvánulásaként tartották számon. A politikai, gazdasági viták felszínre törésével a kulturális egység megteremtésének gondolata végleg vereséget szenvedett.⁷² Mindez idővel hatással volt az oktatás- és kultúrpolitikára is.

Az oktatási minisztérium az évek során tovább fokozta a tanárok, iskolák ellenőrzését, és megakadályozta, hogy az iskolákban „törzsi” alapon vallási, regionális szervezetek jöjjenek létre. Folytatta a tankönyvek felülvizsgálatát, kiiktatott minden olyan részt, amelyet ellentétesnek vélt a jugoszlávizmus eszmeiségével. Egységesítette az érettségi és az államvizsgák követelményeit. A minisztérium az ideológia-közvetítő nemzeti tárgyakat – a nemzeti nyelvet, a földrajzot és a történelmet – nevezte a legfontosabbnak az egységes nemzettudat kialakítása

szempontjából. A nemzeti tantárgyak feladata – fogalmaz például a felső népiskolák számára készített tanterv 1932-ben –, hogy a tanulóknak kialakítsa az állami és a nemzeti egység tudatát. Ezen belül a történelemoktatás célja: „a gyermekeket a nemzeti közösség becsületes tagjává nevelni azáltal, hogy megismertetik őket a nemzeti múlttal, a kulturális kapcsolatok fejlődésével, illetve a jelen feladataival”.⁷³ A jugoszlávizmus szellemében a földrajz tananyagot viszont például igyekeztek a földrajzi egységek, pontosabban a „folyómedrek mentén” tagolni, hogy ezzel is elkerüljék az egyes területek nemzetekhez kötött elnevezését. A jugoszlávizmus kialakulását a történelem tananyagban általában a korai időszakokra tették, egyes tankönyvek a középkori államalakulatokat is jugoszláv államoknak tüntették fel. Mindemellett kialakították a jugoszláv gondolat képviselőinek panteonját, melynek tagjaival a gyermekeknek meg kellett ismerkedniük. A névsor azonban némileg egyoldalúra sikerült. A népiskolák harmadik osztályának történelem tananyaga kilenc fejezetben tíz kiemelkedő személyiség éltével ismertette meg a tanulókat. Közülük hat volt szerb (Szent Száva, Marko királyfi, Lázár fejedelem, Karadjordje, Péter és Sándor király), kettő horvát (Zrínyi Miklós, Josip Juraj Strossmayer), és egyetlen szlovén sem szerepelt a nemzeti hősök között. Ezen az évfolyamon az említettek kivül a szláv írásbeliség két megalapítójáról, Cirillről és Metódról olvashattak a tanulók.⁷⁴

Milan Stojadinović kormányának – többek között a kormánypárton belüli viták miatt is – közel két évre volt szüksége, hogy kialakítsa oktatási koncepcióját (ld. 1937. március 31-i rendelet). Az elképzeléseket – sok tekintetben vágyakat – a költségvetési viták keretében mondták el a hivatalban lévő miniszterek, (Eddig nem volt szokásban, hogy az oktatási miniszterek részletes tájékoztatást adjanak a parlamentben.) Merész elképzelés volt, de a kormány a kötelező iskoláztatás időtartamát – miként a törvényben szerepel – gyakorlatilag is nyolc évre szeretne volna felemelni. A miniszter károsnak tartotta ugyanis az országon belül meglévő egyenlőtlenségeket, amelyek az elemi iskola utáni továbbtanulásban mutatkoztak. A Dráva bánságban⁷⁵ például huszonháromszor több gyermek tanult tovább az első négy osztályban, mint a Vrba bánságban.⁷⁶ Eszerint a kormány tisztában volt azzal, hogy Jugoszláviában egyetlen az iskolai hálózat, és annak fejlettsége elmarad a szomszédos országokétól is.⁷⁷ Ezért a kabinet arra törekszik, hogy minden iskoláskorú gyermeknek megadattassék az iskolába járás lehetősége. Dobrivoje Stošović miniszter parlamenti expozéjában 1937-ben megállapította: a több mint másfél millió gyermek közül legalább 230 ezer nem jár iskolába, főképpen amiatt, mert a fejletlenebb déli területeken legalább 1900 iskola hiányzik. Az iskolahálózat kiteljesítésére összefogás mellett, állami, bánsági és községi források felhasználása mellett is: legalább tíz évre lenne szükség a hiányzó iskolák megépítésére. Az egyes községek rossz anyagi helyzetét látva a kormány az iskolák finanszírozásának megoldása érdekében az iskolák fenntartásának kötelezettségét 1937 áprilisától a bánságok feladatául szabta.

Ezenkívül a városokban a polgári iskolák fejlesztését tartotta kívánatosnak, míg a falvakban a népiskolákat fejlesztette volna fel. A kormány koncepciója szerint az iskolákban előadott tananyagnak a falusi élet körülményeihez kellene igazodnia, erre többek között azért lenne szükség, mert a felsőbb iskolákból kikerülő diákok túl nagy hányada kíván az államigazgatásban elhelyezkedni. Szükség lenne a szakképző iskolák számának növelésére is. Tartalmi szempontból a kormány szerint az egész országban azonos tankönyveket kellene bevezetni. Az iskolai munka letéteményeseit, a tanítókat, tanárokat pedig – megfelelő munkakörülmények biztosítása mellett –

érdemeik szerinti fizetésben kellene részesíteni. A meghirdetett elvek azonban nem voltak összhangban az ország gazdasági lehetőségeivel.

A Stojadinović-kormány hivatali idejének utolsó szakaszában – miközben kiállt az egységes jugoszláv nemzet léte, a nemzeti tudomány fejlesztése, az ifjúság nemzeti nevelésének fontossága mellett – hangot adott annak, hogy elismeri az egyes régiók kulturális sajátosságait. Ettől függetlenül továbbra is kiállt az egységes oktatáspolitiká mellett, és azt tartotta szükségesnek abban az esetben is, ha netán az ország belső berendezkedése megváltozik. Ekkorra azonban – mivel az oktatás- és kultúrpolitika bizonyos feladatai bánsági hatáskörben voltak – a „nemzeti” célok újra felerősödtek az oktatás és kultúra területén, és az északnyugati területek politikusai mind hangosabban nyilvánították ki, a központosított állami iskolarendszer nem felel meg hagyományaiknak, igényeiknek. (A jugoszlávizmus képviselői kultúrszeparatizmusnak nevezték ezt.)⁷⁸

A Horvát Bánság megalakulásával az egész országra kiterjedő, egységes iskolapolitika megszűnt. Az újonnan szerveződő bánságban az oktatás szervezése, valamennyi iskola felügyelete az ekkor létrejövő bánsági oktatási minisztérium hatáskörébe került. Az oktatás ideológiai alapját a horvát eszme, a jugoszlávizmus elvetése jelentette. A pedagógiai szakirodalom a Horvát Paraszt Párt és Stjepan Radić iskolával kapcsolatos elképzeléseit tekintette alapnak. (Radić még a 20. század elején fogalmazta meg gondolatait az oktatással kapcsolatban, részben az akkor egyre nagyobb teret nyerő jugoszlávizmussal szemben.)

A jugoszláv gondolat a népiskolai tankönyvekben

Az első világháború előtti tankönyvekben eltérően jelent meg a többi délszláv nemzet képe.⁷⁹ A jugoszlávizmus gondolata – ha egyáltalán jelen volt az iskolai oktatásban – az egyes nemzeteknél más-más hangsúlyt kapott. A szerb tankönyvek a nemzetet a nyelv alapján határozták meg, és a 19. század első felétől élő felfogás alapján a što dialektust beszélőket tartották szerbeknek. Ennek megfelelően Horvátország nagy részét, Szlavóniát, Dalmáciát, a Bánságot, a Bácskát, Bosznia-Hercegovinát, Montenegrót, Koszovót, Makedóniát szerb földnek tekintették az ott élők nyelve alapján. A horvátokat, akik szintén a što nyelvjárást beszélték, nem ismerték el külön nemzetnek, a szlovéneket viszont – eltérő nyelvükből kifolyóan – külön nemzetnek tartották, így azokban a gyermekekben, akik csak a népiskola négy osztályát járták ki, az a benyomás alakulhatott ki, hogy a horvátok is szerbek.⁸⁰

Hasonló kép bontakozik ki a középiskolai földrajz- és történelemtankönyvekből is. A történelemtankönyvek szintén a szerb nép nagyságát, küzdelmeit mutatták be, alig említve a horvátokat. (Kivételt képezett a szerbek és horvátok közös fellépése 1848-ban a magyarok ellen.) Változást csak Milenko Vukičević tankönyvének 1914-es, hetedik kiadása mutatott.⁸¹ A szláv nemzetek felsorolásánál szerepel a szerb–horvát és a szlovén megnevezés is. Míg eddig homályban maradt a horvátok katolikus volta, ebben a kötetben megjelenik a vallási tényező – megtestesítői a pápa és a pátriárka –, amely végül testvérharchoz és két külön nép kialakulásához vezetett. A tankönyv leírja, hogy mindkét nép szenvedett a török uralom alatt, valamint megemlíti Ljudevit Gaj szerepét, a szerbek és horvátok együttműködését 1848-ban. Vukičević idézi Jelačić mondatait, amikor vallási tekintet nélkül egységre szólított fel 1848-ban. Végül a tankönyv röviden ismerteti Horvátország történetének főbb eseményeit a 19. század második felében (kiegyezés,

autonóm berendezkedés, Khuen-Héderváry kormányzása, a horvát–szerb koalíció kialakulása és győzelme a választásokon).⁸²

A kis számú kivételtől eltekintve a szerbiai elemi és középiskolai tankönyvek azt sugallták, hogy a nemzeti kiteljesedés után létrejövő állam a szerb népet és a szerb területeket fogja egyesíteni. Az a néhány olvasókönyv, amely 1913 után jelent meg, illetve Vukičević történelemkönyve már nem lehetett hatással arra a generációra, amelyik 1918 után elfoglalta a legfontosabb állásokat az új királyság államapparátusában, közigazgatásában, oktatásában stb. Ennek a nemzedéknek az oktatásában alig volt jelen a délszláv kölcsönösség eszméje.⁸³

Horvátországban és Szlavóniában, ahol a lakosság negyedét szerbek alkották, az 1874-es oktatási törvény előírta, hogy az elemi iskolai tankönyvek egy részét latin és cirill betűsen is meg kell jelentetni. Szlovénekről a szerb és horvát tankönyvekben nem vagy alig esett szó. A szlovén tankönyvek viszont megismertették a tanulókat az Osztrák–Magyar Monarchia népeivel, így a rokon horvátok viszonylag nagy teret kaptak. A szlovén diákok röviden megismerkedhettek a szomszédos államokkal, köztük Szerbiával is.⁸⁴

Az új állam megalakulása után felmerült igényt: az egységes nemzet megjelenítését a tankönyvekben leginkább az oktatás nemzeti hagyományai akadályozták. A tankönyvekben továbbra is megmaradtak azok a részek, amelyek nem segítettek a nemzetek közeledését.⁸⁵ A szerbiai iskolai könyvekben sok esetben csak annyi változás történt, hogy a fejezetek címeit átkeresztelték. Így lett például Ljubomir Protić és Vladimir Stajanković negyedik osztályos olvasókönyve 1922-es kiadásában a „Szerbség” fejezetcímből „Nemzetünk”, a „Szerb múlt”-ből „Múltunk”, a „Szerb földek”-ből „Haza”. (Az első kiadás 1907-ben jelent meg.) A belső tartalom alig módosítottak. A szerb gyermekek ebből a tankönyvből nem tudhatták meg, hogy országuk neve nem Szerb Királyság már, és hogy az országban élő többi nemzetnek is volt történelme. A szemelvények között például egy sem származott horvát szerzőtől. Csak az 1932-es kiadásban jelenik meg a „Haza” mellett „Jugoszlávia” elnevezésű rész. Ebből azt tudhatták meg a diákok, hogy a jugoszlávok egy nyelven beszélnek, azonos hagyományaik és népköltészetük van.⁸⁶ Az említett elemi iskolai olvasókönyv – néhány későbbi módosítása ellenére is – ugyanazt a nemzeti irányultságot követi, mint háború előtti első kiadása. A könyv szerzője ki is emeli Szerbia történelmi mártíromságát, valamint hogy Szerbia jelentőségével kiemelkedik a többi nemzet közül, mivel széttörte az idegen láncokat és felszabadította a többieket.⁸⁷

A horvát területeken Sigismund Čajkovac olvasókönyvét használták a népiskolák negyedik osztályában, és szintén több kiadást megélt. A könyv kiváló példaként szolgálhat a különbségek bemutatásához. Az 1921-es és 1926-os kiadásban az olvasmányokat négy fejezetbe rendezték („Irodalom”, „Földrajz”, „Történelem”, „Természet”). A tankönyv – miképp háború előtti elődjei – a jugoszlávizmus szellemében íródott. A délszláv népekről azt írta, hogy eredetileg egy nemzetet alkottak, majd a századok során váltak politikailag, vallásilag és nyelvileg megosztottá. A földrajzi rész több oldalt szentelt Szerbia, Montenegró, Bosznia-Hercegovina és a Vajdaság leírásának, mint magának Horvátországnak. Az 1937. évi újabb kiadás történelmi része külön mutatja be a horvátok, szerbek, szlovének történetét, a 19. századi horvát–szerb ellentétek viszont kimaradtak. A fejezet Sándor régensherceg 1920-as látogatása során mondott beszédével zárult, amelyben a délszláv egyesülést élte.⁸⁸

Meg kell említeni viszont, hogy az 1930-as években a felsőbb iskolák számára írt történelemkönyvek jóval árnyaltabb, részletesebb képet tártak olvasóik elé. Általában a kronologikus rendet követve egymás mellett mutatják be az egyes délszláv népek és területek történetét, kiemelve persze Szerbia felszabadító tevékenységét, ezen belül a Karadjordjević-dinasztia dicsőséges uralmát, valamint a szerb–horvát összefogást célzó szándékokat. A történelmi fejlődés csúcsteljesítményeként a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság megalakítását jelölik meg.⁸⁹

Kisebbségi oktatás

A szerb–horvát–szlovén állam kisebbségi oktatáspolitikája nem volt egységes: más elbírálás alá esett – már külpolitikai okokból is – például a német, a magyar vagy a román kisebbség, mint a déli területeken élő török és albán lakosság. A makedóniai területeken élő és 1945 után külön nemzetként elismert, ekkor még nem kellően kiformalódott nemzettudatú mintegy 630 ezer főnyi lakosságot⁹⁰ pedig a szerb–horvát–szlovén nemzet részének tekintették, így nekik sem lehettek kisebbségi intézményeik. A kormányzat szándéka mindegyik kisebbség esetében ugyanaz volt: erősíteni az asszimilációt. A magyar és a német nemzetiséggel szemben bizonyosfajta kompenzációs szándék is jelentkezett, úgy vélték ugyanis, hogy a magyarok, illetve a németek a hosszú évszázadok alatt elnemzettelenítették a Vajdaságban, Szlovéniában és Horvátországban élő délszlávok egy részét, és ezt a folyamatot az új állam keretei között meg akarták fordítani. Nem is tagadták ezt, Svetozar Pribičević oktatási miniszter 1925-ben egy német képviselőnek kifejtette, ő már belemenne a névelemzés megszüntetésébe, „ha már néhány évszázada a mi államunk uralkodna a Vajdaság területén. (...) De ott magyar állami politika uralkodott, amely a szerbséget Szentendrétől és Pesttől Újvidékig elnyomta. (...) Mivel ilyen politika folyt, megéltük, hogy a különböző Popovićok és Pavlovićok és sokan mások németek és magyarok lettek. Most kérdezem önt: hazafias-e, ha hagyjuk, hogy az elmagyarosodott és elnémetesedett szülők megszabják gyermekük nemzetiségét, vagyis hogy meghatározzák, melyik iskolába járjon a gyermek. Ez azt jelentené, hogy elismerjük azt az állapotot, amelyet a magyarok teremtettek...”⁹¹ A kormány törekvéseiben különböző eszközöket alkalmazott: ilyen volt például az oktatás állami kézbe vétele, az iskolák tanítási nyelvének megszabása, a kisebbségi osztályok indításához szükséges gyermeklétszám meghatározása, tanítók-tanárok elbocsátása, valamint a névelemzés bevezetésével szabályozta, kik iratkozhatnak be a kisebbségi osztályokba.⁹²

Az említett többségi szándékot a két világháború között érvényben lévő kisebbségi szerződések tompították. A békekonferencia idején a szerb–horvát–szlovén állam kénytelen-kelletlen elfogadta a békeszerződések kisebbségvédelmi határozatait, s azokat 1920. május 10-én ideiglenes törvényként életbe léptette. A saint-germaini szerződés garantálja az anyanyelv használatának szabadságát, a kisebbséghez tartozók – hasonlóan az állam szláv polgáraihoz – saját költségükön jótékonyági, vallási, szociális intézményeket, illetve iskolákat tarthatnak fenn. Az SZHSZ állam lehetővé teszi a kisebbségek számára az anyanyelvi oktatást.⁹³ A törvény szerint a kisebbségvédelmi rendelkezések „csak az 1914. január 1. után Szerbiához vagy az SZHSZ államhoz csatolt területeken lesznek érvényben”. Az 1921. évi alkotmány – amellett, hogy kimondta polgárai egyenlőségét „fajtól függetlenül” – az oktatás

kérdéséről egy mondatban rendelkezett. Eszerint „a más fajú és nyelvű kisebbségek elemi oktatásban részesülnek anyanyelvükön, olyan feltételekkel, amelyeket törvény fog előírni”⁹⁴ A kilátásba helyezett oktatási törvény azonban 1929-ig váratott magára, az irányelvek kidolgozása és az első rendelkezések meghozatala, az oktatás államnemzetivé tétele addigra már megtörtént.

Még az ország határainak végleges meghúzása előtt megkezdte az új hatalom a korábbi oktatási rendszerek átalakítását. A Bánát–Bácska–Baranyai Nemzeti Igazgatóság 1918 decemberében határozatot hozott, hogy ezentúl a népiskolákban a többség nyelvén folyik az oktatás. 1919 márciusában újvidéki székhellyel létrehozták az oktatási minisztérium vajdasági osztályát, amelynek hatáskörébe került az egyes iskolák tanítási nyelvének meghatározása. Az említett bizottság 1919 márciusában rendeletet adott ki, miszerint a gyermekek többségének anyanyelvén folyik tovább az oktatás a népiskolákban. A vegyes nemzetiségű iskolákban a gyermekek anyanyelve szerint kell kialakítani az osztályokat. Ezenkívül a korábbi magyar helyett a szerb-horvát nyelvet vezették be a nemzetiségi iskolákban, s előírták a szerb kultúra és történelem alapjainak tanítását is az iskolákban. Az év folyamán a bizottság kidolgozta a felsőbb fokú iskolarendszer átalakításának tervét, minek értelmében a magyaroknak és németeknek csak néhány középiskolát kívántak meghagyni, és ezeket az iskolákat kizárólag csak magyar, illetve német nemzetiségű gyermekek látogathatnák. A tervzet szerint az iskolák fenntartója – legyenek azok bármilyen tannyelvűek is – az állam lesz. Jelentős változásokat terveztek a tananyag tekintetében is.⁹⁵

Hasonlóképpen, korán, és az első lépésben jóval szigorúbban járt el a ljubljanoi Nemzeti Tanács is. 1918. november 16-i rendeletében úgy határozott, hogy az iskolák kizárólagos nyelve a szlovén. Egy későbbi rendelet viszont már úgy intézkedett, hogy 40 német nemzetiségű gyermek számára német tannyelvű párhuzamos osztály indítható.⁹⁶

A vajdasági kisebbségi (főként magyar, illetve német) iskolarendszer felszámolása 1920–21-ben kezdődött. 1920. július 13-án vezették be az 1912-es szerb középiskolai törvényt a Vajdaságban is. Ennek 13. cikkelye kimondta, hogy ebben az iskolatípusban az oktatás nyelve a szerb-horvát, de bizonyos feltételek mellett párhuzamos osztályok is működhetnek. 1920. június 6-án Svetozar Pribičević oktatási miniszter rendeletileg kiterjesztette az 1904. évi, 1919. július 23-án kiegészített szerbiai oktatási törvényt a Vajdaság területére is. A törvény 10. cikkelye értelmében a népiskolák gyakorlatilag állami iskolává váltak, mivel a törvény nem ismerte el az egyházakat és a községeket iskolafenntartóként. Korábban a Vajdaságban 379 felekezeti (ebből 224 katolikus), 252 községi fenntartású magyar, 352 községi és 269 felekezeti német népiskola működött, emellett számos középiskolát is fenntartottak a felekezetek és községek.⁹⁷ A törvényt – amely egyébként anyanyelvi elemi oktatást írt elő – az 1920. augusztus 27-i minisztertanácsi rendelet konkretizálta, amely szerint 60 tanuló szükséges a nemzetiségi osztály indításához (55 fő, ha két, 45, ha három vagy négy nemzetiségi osztály működik az iskolában). 1925-ben 30 főre csökkentette a miniszter a párhuzamos osztály indításához szükséges létszámot. A rendelet előírta a tanítók számára az államnyelv ismeretét, valamint hogy csak a Legfőbb Oktatási Tanács által jóváhagyott, Szerbiában és Montenegróban használatban lévő tankönyvekből lehet tanítani. A többi tankönyvet a tanács felülvizsgálja. A nemzetiségi népiskolákban a szerb-horvát nyelv tanítását már az első osztályban meg

kell kezdeni, a szerb történelmet és földrajzot pedig harmadik osztálytól kell – szerb nyelven – oktatni.⁹⁸

A párhuzamos osztályok számát azonban a kormányzat csökkenteni kívánta. Nem sokkal az alkotmány életbe léptetése után, 1921. július 14-én az oktatási miniszter korábbi rendeletét kiegészítve úgy határozott, hogy a népiskolák kivételével fokozatosan megszüntetik a nem államnyelvű párhuzamos osztályokat, a megmaradó kisebbségi osztályokba pedig csak az adott nemzetiséghez tartozó gyermekek iratkozhatnak be, a zsidó származású tanulók pedig a magasabb szintű iskolákban az államnyelvű osztályokba kötelesek járni. A rendeletkiegészítés inkább csak szándékot jelzett, az adott feltételek között megvalósíthatatlan maradt, így alig egy hónap múlva visszavonták. A nem szerb, horvát és szlovén nyelvű oktatás visszaszorításának szándéka azonban továbbra is fennmaradt. 1922 júliusában az előző rendelet szellemiségét tükröző utasítás jelent meg: eszerint csak az adott nemzetiséghez tartozó gyermek járhat a kisebbségi osztályba, a zsidók pedig csak államnyelven tanító középiskolába iratkozhatnak be.⁹⁹

Mivel az elképzelések ellenére egységes oktatási törvény nem készült, a miniszter 1925. július 18-án a korábbiak helyébe egy új rendeletet hozott. A rendelet gyakorlatilag az előzőek megismétlése. Továbbra is csak az első négy osztályban garantálták az anyanyelvű oktatást. A rendelet szerint az iskolákban a tanítási nyelv az államnyelv, de 30-nál több „más fajhoz tartozó” tanuló számára a tanítás anyanyelvükön folyik, kivéve az ún. nemzeti tárgyakat (történelem, földrajz). Ha a létszám nem éri el a 30 főt, több osztályt össze lehet vonni a nemzetiségi tagozaton, de 50 diáknál több nem lehet egy osztályban. Minden más esetben a párhuzamos osztályok megszűnnek. Azt, hogy a tanulók milyen osztályba járhattak, Božidar Maksimović miniszter 1929. augusztus 3-i rendelete szabályozta utoljára, szintén a korábbi gyakorlatnak megfelelően. A szláv származású gyermekek csak államnyelvű osztályokba iratkozhattak be, a nemzetiségi tanulók pedig nem járhattak a másik kisebbség tagjainak szervezett párhuzamos osztályba. Ha nem indult nemzetiségüknek megfelelő osztály, a szerb-horvát nyelvű osztályokat kellett látogatniuk.¹⁰⁰

A nemzetiség meghatározásának nehéz és felelősségteljes feladatát az állam nem hagyta a szülőkre. 1920-ban született az első rendelet, amely szerint a gyermeket a szülők és nagyszülők neve alapján kellett beírni az iskolában. A beiratkozás egy nemzetpolitikailag megbízható, a városi-falusi előljáróság által kinevezett személy jelenlétében zajlott. A „névelemzési” rendelet kisebb-nagyobb módosításokkal és pontosításokkal a királyi Jugoszlávia majdnem teljes fennállása alatt fennmaradt.¹⁰¹ 1922 szeptemberében az oktatási miniszter leiratában úgy rendelkezett, hogy a gyermek nemzetiségét az apja nemzetisége határozza meg, de „ha az anya szláv és nem magyar, törekedni kell arra, hogy a gyermeket megvédjük a magyarosítástól”. 1925-ben ismét pontosították, ki szláv származású, vagyis kiknek kell államnyelvű osztályokba járniuk. Szláv gyermeknek számított, akinék apja vagy anyja szerb, horvát, szlovén vagy egyéb szláv nemzetiségű.¹⁰²

Az oktatási törvény megalkotásáig számos tervezet készült, az első még anyanyelvű alapfokú oktatásról beszélt, a későbbi dokumentumokban az oktatás nyelveként már az államnyelv szerepelt, valamint az, hogy ahol nemzetiségek élnek, a saint-germaini szerződésnek megfelelően – bizonyos gyermeklétszám mellett – biztosítható az első négy évben a nemzetiségi oktatás. A népiskolai törvény végül 1929-ben, a diktatúra idején született meg, és a korábbi rendelkezések szellemiségét tükrözte. A törvény 44–47. cikkelyeiben foglalkozik a kisebbségi oktatással. Eszerint

az oktatás az állam nyelvén folyik, de azokon a helyeken, ahol más anyanyelvű állampolgárok laknak, 30 fős létszám megléte esetén gyermekeik részére külön osztályok szerveződnek. Ezekben az osztályokban az államnyelv – mint külön tantárgy – tanítása kötelező, és államnyelven történik a nemzeti tantárgyak tanítása is. Akinek az anyanyelve az állam nyelve, csak államnyelvű osztályba járhatott. Iskoláskorú kisebbségi gyermek, ha nincs a közelben megfelelő kisebbségi iskola, államnyelvű iskolába köteles járni. A kisebbségi osztályok tanterve és tananyaga megegyezik a többségi osztályokéval. A népiskolákban állami alkalmazottak tanítanak, beleértve a hitoktatókat is. A törvény emellett tiltotta magániskolák alapítását, a már meglévőknek pedig meg kellett felelniük bizonyos követelményeknek.¹⁰³ A középiskolai törvények közül egyik sem tette lehetővé a nemzetiségek nyelvén folyó oktatást, a nemzetiségi osztályok fennmaradása, illetve új iskola alapítása (mint kivételként a verbászi német tanítóképző) gyakorlatilag a hatalom jóindulatától függött.

Teljesen más képet mutat viszont az albán lakosság oktatása. A hivatalos statisztika szerint 1921-ben az albán népesség 441 740 főt számlált, de minden bizonnyal ennél többen voltak.¹⁰⁴ A saint-germaini békeszerződés 9. pontja, amely kimondja, hogy SZHSZ államnak kötelessége biztosítani a kisebbségek számára az anyanyelvű oktatást, a kormány értelmezése szerint csak azokra a területekre vonatkozik, amelyek az első világháború után kerültek Szerbiához, illetve az SZHSZ Királysághoz. „Mindig az volt a felfogásunk – írta a Népszövetséghez benyújtott panaszra válaszul a külügyminisztérium –, hogy déli vidékeinken, amelyek államunk szerves részét képezték, vagy 1919. január 1. előtt kerültek királyságunkhoz, nincsenek kisebbségek.”¹⁰⁵

Az új állam létrejötte után elsődlegesen az a koncepció fogalmazódott meg az oktatási minisztériumban, hogy a déli területeken is létre kell hozni az iskolarendszert, mindenekelőtt azért is, hogy erőteljes lépésekkel integrálják az albán ifjúságot, az államhoz lojális embereket neveljenek belőlük. 1919 szeptemberében az oktatási miniszter megtiltotta, hogy újabb ún. török iskolákat nyissanak, majd 1920 szeptemberében Svetozar Pribičević miniszteri rendelete gyakorlatilag megtiltotta a nem állami iskolák működését. Olyan feltételeket támasztott – például részletes tanterv, kvalifikált oktatók megléte, illetve bizonyos felszereltség, könyvtár stb. –, amilyenekkel a vallási iskolák nem rendelkeztek.¹⁰⁶ Hamarosan kiderült azonban, hogy az albán társadalom nem fogadja el a szerb-horvát nyelvű állami oktatást és az állami oktatáspolitikát, a gyermekek továbbra is a vallási iskolákba jártak. Az állam viszont nem volt hajlandó támogatni az albán nyelvű tanítást.¹⁰⁷

A helyzetet látva, némiképp cinikusan, de a politikai szempontokat figyelembe véve értékelt egy minisztériumi anyag 1921-ben. „Ha minden a régi módon megy tovább... mindannyian műveletlenek és buták maradnak, nem fogják tudni az államnyelvet, így majd nem tudnak ellenünk harcolni. Az az érdekünk, hogy még legalább húsz évig ezen a kulturális szinten maradjanak, amely időre szükségünk van, hogy végrehajtsuk ezeken a vidékeken a szükséges asszimilációt.”¹⁰⁸ Az asszimiláció végrehajtásához, illetve hatékony oktatáspolitikát folytatásához nem álltak rendelkezésre a kellő eszközök. Az állam építtetett számos iskolát, a hivatalos adatok szerint 1929-ig 487-t, és az albánlakta területeken az 1927–28-as tanévben 7655 albán anyanyelvű tanuló járt állami iskolába.¹⁰⁹ 1930-ban a Vardar bánság iskolásainak 7–8%-a albán anyanyelvű volt, az iskoláskorúakat tekintve azonban ennek többszöröse volt az albán gyermekek aránya,¹¹⁰ vagyis az albán anyanyelvű gyermekeknek csak elenyésző hányada részesült állami oktatásban.

Az oktatás bizonyos feladatait a szibijan-mektekbeek vállalták magukra. Eredetileg ezek az intézmények az 5–7 éves gyermekek vallási képzésére jöttek létre, de Koszovóban tovább, tízéves korukig is tanították a gyermekeket, mintegy pótolva az iskolát. Mivel az ezekben a mektebekben tanító muftik és imámok nem tudtak szerbül, az oktatási minisztérium nemzeti szempontból károsnak tartotta a mektebek tevékenységét. A diktatúra éveiben a szemlélet némiképp módosult, a kormány hagyta, hogy új mektebek nyíljanak, a Vardar bánságban 1931–34 között 451 új mekteb kezdte meg működését. A kormányzat ily módon akarta a vallási-oktatási kérdést megoldani: részben kielégíteni az albán lakosság oktatási igényeit, illetve megakadályozni, hogy követelésekkel lépjen fel az anyanyelvű iskolarendszer kiépítését illetően, amire a rendszer egyébként sem lett volna hajlandó. Az iszlám vezetők ebben a helyzetben meglepedéssel látták, az ő, illetve vallásuk befolyása és tekintélye nem csökken, a gyermekek pedig a vallási-oktatási intézményekben hozzájuthatnak az írás-olvasás és a műveltség alapjaihoz. Az iszlám vallási közösségről szóló törvény (1936) 59. cikkelye a skopjei ulema-medzslisz hatáskörébe helyezte a muszlimok vallási-kulturális életének felügyeletét, s ezzel az állam ellenőrzése minimális szintre süllyedt. A kormányzat engedékenysége eddig, vagyis a tűrés szintjéig terjedt. A hagyományos albán társadalom sem volt hajlandó viszont az állami szervekkel egyezkedni. Az oktatás így nemzeti, politikai kérdéssé vált, és a két világháború közötti időszakban gyakorlatilag megoldatlan maradt.

A kisebbségi oktatás leglényegesebb fokmérője, hogy a gyermekek mekkora hányada részestül legalább alapfokon anyanyelvű oktatásban. E tekintetben is jelentős különbségek mutatkoztak az egyes kisebbségek között. Míg 1932-ben Jugoszláviában az iskolás diákok 88,6%-a volt szerb-horvát, illetve szlovén anyanyelvű, a gyermekek 93,5%-a járt államnyelvű iskolába. 3,3%-uk német, 2%-uk magyar, 0,5%-uk cseh, illetve szlovák, 0,3%-uk román tannyelvű osztályokba járt. A német gyermekek 78%-a, a románok 75%-a, a magyarok 62%-a, a cseh, illetve szlovákok 58%-a, a rutének 25%-a végezte elemi tanulmányait az anyanyelvén.¹¹¹ Az iskolába járó 11 240 albán és a 7739 török nemzetiségű gyermek nemzeti tannyelvű oktatás hiányában nem tanulhatott anyanyelvén.¹¹¹ Mindebből is megállapítható, hogy a tanulási lehetőségek igen eltérőek voltak. A korábban fejlett oktatással rendelkező nemzetiségek gyermekeinek jelentős része továbbra is tanulhatott az anyanyelvén, bár a kormányok – az iskolák államosítása, a névelemzés, a magániskolák alapításának megtiltása, a kisebbségi oktatáshoz szükséges osztálylétszám megállapítása, illetve tanítók elbocsátása, vizsgára kötelezése által – mindvégig igyekeztek gátolni a kisebbségi oktatás formáit. Az albán, illetve török kisebbség anyanyelvű oktatását viszont megtiltotta az állam.

Finanszírozás, regionális különbségek

A szerb–horvát–szlovén, majd jugoszláv állam oktatása számos feladattal és problémával nézett szembe. A szakmai feladatok közül kiemelkedő jelentőségűnek számított az írástudatlanság felszámolásáért folytatott harc, valamint az egyes régiók közti szintkülönbségek csökkentése. Az említett ideológiai és törvénykezési munkálatok során meghatározott célok megvalósításának lehetőségeit behatárolta az állam teherbíró képessége. A jugoszláv állam gazdasági fejlettségéből adódóan viszonylag kevés forrással rendelkezett, a gazdasági válság az 1930-as években

tovább súlyosbította a helyzetet. Ezekben az években a költségvetési források 30%-kal csökkentek, és javulás csak az évtized második felétől következett be.¹¹²

Az oktatás finanszírozása főképpen két forrásból: az állami és az önkormányzati költségvetésekből történt. Az egyes önkormányzatok (községek, városok, majd bánságok) költségvetésük 4–16%-át fordították az oktatásra. Az oktatási minisztérium részesedése a költségvetésből a kezdeti alacsony, 2% körüli arányról az 1920-as évek második felétől 7–11%-ra emelkedett.¹¹³ A hadsereg és közigazgatás költségeihez képest a kultúrára áldozott összegek csekélyek voltak, másrészt viszont az infrastrukturális fejlesztésekkel és a szociális szférával összehasonlítva a kultúra bizonyos prioritást élvezett. Az oktatási minisztérium, melynek felügyelete alá tartoztak a kulturális és tudományos intézetek is, költségvetésének 75–90%-át fordította az oktatásra, felét–kétharmadát az elemi iskoláztatásra.¹¹⁴ A korabeli költségek mellett ezek az összegek nem voltak elegendők ahhoz, hogy jelentős kulturális felemelkedés induljon meg, illetve az elmaradottabb vidékek megkezdhessék a felzárkózást.¹¹⁵ A fennálló finanszírozás mellett – amely a helyben befolyt adók arányának figyelembevételével történt – a gyengébben fejlett vidékek, ahol egyébként a legnagyobb volt az analfabéták aránya, jóval kisebb összegekben részesültek. A szlovén területek például csaknem négyszer annyit kaptak, mint Bosznia-Hercegovina (3. táblázat).¹¹⁶ Más szóval: az állam továbbra is fenntartotta az egyes területek közti egyenlőtlenségeket, a fejletlenebb vidékek csak lassan válhattak „műveltebbekké”. A szerény lehetőségek következtében nem mehetett végbe a hatalom által szóban és ideológiai szinten megfogalmazott, illetve célul tűzött kulturális kiegyenlítődé, másrésztől viszont a magasabb kulturális szintet elérő vidékek a viszonylag sok kulturális intézményüket alig tudták fenntartani. Végeredményben senki sem volt elégedett.¹¹⁷

3. táblázat

Az oktatási minisztérium kiadásai területenként 1928–29-ben

Terület	Ráfordítás (Dínár)	Ráfordítás aránya (%)	10 000 lakosra	10 000 km ² -re
Szerbia	174 053 427	21,52	655 554	3 484 553
Makedónia, Koszovó	90 540 033	11,21	691 640	2 250 839
Montenegró	31 090 263	3,85	773 587	1 963 513
Vajdaság	86 191 670	10,68	624 390	4 375 211
Horvátország	161 586 950	20,00	692 745	4 372 414
Szerémség	25 744 901	3,19	632 513	3 751 077
Bosznia- Hercegovina	58 9000 624	7,30	311 655	1 150 425
Dalmácia	38 172 944	4,76	652 634	3 165 775
Szlovénia	123 229 469	15,25	1 166 437	7 731 646
Hitelek	17 939 629	2,24		
Összesen	807 449 910	100,00		
Átlag			689 017	3 582 825

A korábbi eltérő fejlettségi szintnek köszönhetően és azáltal, hogy a rendelkezésre álló anyagi források nem tették lehetővé a kiegyenlítődést, Jugoszlávia iskolai viszonyai, így műveltségi állapota jelentős regionális különbségeket mutatott. A délszláv állam Európa egyik legfiatalabb lakosságával rendelkezett, polgárainak 40%-a 14 alatti volt, és az iskoláskorú, 5–14 éves korosztály alkotta a lakosság negyedét. Az ország iskolahálózata így állandóan fejlesztésre szorult. A két világháború közti időszakban a népiskolák száma 5610-ről 8956-ra, a tanulók létszáma pedig 658 876-ról 1 428 223-ra emelkedett. Az iskolaépítéseknek és tanítók munkába állításának köszönhetően az egy tanítóra jutó gyermeklétszám 60-ról 44-re csökkent.¹¹⁸ Az iskolasűrűség azonban hatalmas regionális különbségeket mutatott. Az északi-északnyugati vidékeken közel háromszor több iskola jutott egy főre, és közel négyszer annyi iskola volt négyzetkilométerenként, mint a fejletlenebb déli vidékeken: Koszovóban, Bosznia-Hercegovinában. Ennek oka – a korábbi iskolapolitika mellett – a földrajzi tényezőkben is keresendő. A hegyes vidékeken a falvak kisebbek voltak, és nem tudtak iskolákat fenntartani. A regionális különbségek a két világháború között e tekintetben is alig módosultak (4. táblázat).¹¹⁹

4. táblázat

Az elemi iskolai hálózat sűrűsége (1922–23-ban és 1938–39-ben)

Terület	Lakos/egy iskola 1922/23	Km ² /egy iskola 1922/23	Lakos/egy iskola 1938/39	Km ² /egy iskola 1938/39
Szlovénia	1288	25	1404	24
Horvátország	1587	25	1587	21
Dalmácia	1193	24	1256	22
Vajdaság	1284	18	2443	34
Bosznia-Hercegovina	3425	93	2550	49
Szerbia	1685	32	1823	23
Makedónia, Koszovó	1941	60	1714	38
Montenegró	694	34	918	37
Jugoszláv átlag	1679	34	1718	28

Az iskolával való ellátottság nagyrészt meghatározta az iskolába járó gyermekek arányát. Emellett hatott az is, hogy a paraszti társadalomban az iskolának és a tudásnak nem volt túl nagy a tekintélye, valamint a falusi gazdaságokban gyakran szükség volt a gyermekek munkaerejére. Az 1920-as évek közepén a 7–10 éves gyermekek 68%-át írtatták be az iskolába: míg a szlovén vidékeken, a Bácskában, a Bánátban, a Szerémségben és Belgrádban csaknem mindegyik gyermek járt iskolába, Bosznia-Hercegovinában, Koszovóban és Montenegróban csak 40%-uk (5. táblázat).¹²⁰ Az arány a következő évtizedben sem változott.¹²¹ A területi különbségek mellett vallási eltérések is mutatkoznak: a muszlim vallású gyermekek aránya az iskolákban kisebb volt, mint a muszlimok aránya az összlakosságon belül (itt figyelembe kell venni, hogy a muszlim vallású albánoknak és törököknek gyakorlatilag nem voltak anyanyelvű iskoláik), a katolikusok felülreprezentáltak voltak, az ortodox vallású tanulók aránya megegyezett az ortodoxok összlakosságon

belüli arányával. A magasabb társadalmi státusú állások betöltéséhez szükséges iskolatípusok (gimnázium, polgári iskola) tekintetében is hasonló regionális különbségek mutatkoztak. Az észak-északnyugati területeken 5–6-szor többen jártak középiskolába, mint a déli vidékeken.¹²²

5. táblázat

Iskolahálózat-sűrűség és a gyermekek iskolába járása néhány járásban, 1926–27-ben

Járás	Iskolalátogatás (%)	Lakos/egy iskola	Km ² /egy iskola
Ljubljana (Szlovénia)	100	1338	20
Maribor (Szlovénia)	99	1439	17
Zágráb (Horvátország)	91	2260	23
Primorska Krajiška (Horvátország)	82	1444	32
Eszék (Horvátország)	79	1241	21
Bácska (Vajdaság)	97	1426	18
Belgrád (Szerbia)	99	2306	29
Valjevo (Szerbia)	79	1748	30
Šumadija (Szerbia)	73	1558	23
Niš (Szerbia)	57	1503	24
Koszovó	35	2011	48
Skopje (Makedónia)	57	1564	37
Zeta (Montenegró)	69	1163	40
Szarajevó (Bosznia-Hercegovina)	38	2792	84
Mostar (Bosznia-Hercegovina)	43	2149	73
Vrbas (Bosznia-Hercegovina)	16	2658	63
SZHSZ Királyság	68	1766	34

Jelentős regionális és vallási különbségek voltak a felsőoktatás terén is. A felsőfokú oktatás szerepét és jelentőségét a társadalmi mobilitásban és az elitképzésben senki sem vitatja: a tanulás és a megfelelő végzettség megszerzése az egyik útja annak, hogy egyes egyének, esetleg csoportok a művelt középosztály soraiba emelkedjenek. 1919 és 1941 között a jugoszláv egyetemeken harmincezren végeztek, kétharmaduk a jogi, valamint a bölcsészettudományi karokon, és zömük a közsférában kívánt elhelyezkedni. Noha a bürokrácia létszáma ugyanezen idő alatt közel kétszeresére nőtt, mégsem sikerült az összes végzettnek munkát találnia. A kortársak is felismerték már – miként az egyik földműves kongresszuson valaki megfogalmazta: a koszovói balladák, az egyházi rítusok, valamint a latin szintaxis ismerete a nemzetközi gazdasági versenyben nem sokat ér –, hogy a gazdasági fejlődés szempontjából fontos szakemberek, technikusok, mezőgazdászok, közigazdászok képzése nem éri el a kellő mértéket. Ugyanakkor ezeknek a foglalkozásoknak a presztízse sokkal alacsonyabb volt, mint a közalkalmazottaké, így erős igény a felsőoktatás szerkezetének megváltoztatására nem merült fel.

Európai összehasonlításban a Jugoszláviában felsőfokú intézményekben járók aránya alacsonynak volt mondható, 1930-ban például a 20–24 éves korosztálynak mindössze 1%-a volt a három egyetem és a néhány főiskola

hallgatója.¹²³ A hallgatói létszám a királyi Jugoszlávia fennállása során csaknem 90%-kal nőtt (az 1937–38-as tanévben 16 207 fő volt), ezen belül az első években alig szereplő nemzeti kisebbségek aránya is – ha nem is érte el az összlakosságon belüli mértéket – emelkedett. (1924-től 1938-ig a németek aránya 0,7%-ról 2,4%-ra, a magyaroké 0,9%-ról 2,5%-ra nőtt.)¹²⁴ Alacsony maradt viszont a muszlim vallásúak aránya.¹²⁵ Ugyancsak nem meglepő, hogy a korábban is magasabb iskolázottsági mutatókkal rendelkező szlovén, horvát és vajdasági területekről, illetve Belgrádból az országos átlagnál nagyobb számban érkeztek hallgatók az egyetemekre, meghaladva a lakosságon belüli arányukat.¹²⁶

A hallgatók zöme – az apa foglalkozását tekintve – alkalmazott, kisiparos-kiskereskedő, valamint értelmiségi családból származott, olyan rétegekből, amelyek az ország foglalkoztatási szerkezetében alig néhány százalékot tettek ki. A paraszt és munkás gyermekek aránya messze elmaradt.¹²⁷ Mindez nemzeti, illetve regionális szempontból tovább növelte az egyenlőtlenségeket, mivel a differenciáltabb társadalmi szerkezettel rendelkező nemzetek, nemzetiségek köréből, illetve területekről került ki a későbbi szellemi elit. A társadalmi szerkezet, a középosztályi foglalkozásúak, az iparosok nagy száma magyarázza, miért volt képes például a német és a magyar kisebbség – az államnemzethez tartozókhhoz képest ugyan kisebb arányban – egyetemi hallgatókat iskoláztatni, szemben az albánokkal, törökökkel.

Ha meg akarnánk vonni a két világháború közötti oktatás mérlegét, a következő főbb jellemzőket kell említeni. Az oktatás törvényi szabályozása az 1930-as évek elején fejeződött be, kialakult az egységes iskolaszervezet, megfogalmazták az egységes követelményeket az azonos iskolatípusok számára. (Manapság viszont az oktatáskutatók értéknek tüntetik fel az oktatás sokszínűségét, az egyes autonómiákat.) Az egységes tankönyvek viszont nem készültek el, minden olyan könyvet, amelyet a Legfőbb Oktatási Tanács jóváhagyott, használni lehetett. Jóformán mire az oktatás egységesítése megtörtént, az ország belső szerkezete – a Cvetković–Maček-paktum után, az oktatás tekintetében is autonóm Horvát Bánság létrejötté következtében – megváltozott. Az iskolaszervezetben a kellőnél jóval kevesebb szakmai, főleg mezőgazdasági ismereteket adó iskola volt, a közszolgálatra felkészítő iskolákban, fakultásokon viszont többen tanultak, mint amennyire az adminisztrációnak szüksége volt, így ezekben az iskolatípusokban túlképzés figyelhető meg.

Jóval lényegesebb viszont, hogy – az iskolába járók számát tekintve – az oktatás tömegesebbé vált, minden országrészben több gyermek járt iskolában, mint korábban (az 1921–22-es tanévben 989 ezer, 1938–39-ben 1 426 ezer). Az iskolaépítések ellenére – az 1930-as években 12%-kal nőtt az iskolák száma, ezen belül a legnagyobb arányú fejlődést a Vrbas bánság mutatta (42%) – korántsem mindegyik gyermek járt iskolába, 1938-ban az iskoláskorú gyermekek 66,2%-a járt iskolába. Csökkent az analfabéták száma is, de korántsem a kívánt mértékben, és fennmaradtak a regionális különbségek. A hivatalos statisztikák szerint 1921 és 1931 között 5,9%-kal csökkent az írástudatlanok aránya: 51,5%-ról 44,6%-ra – ezen belül a 15–24 éves korosztályban 42%-ról 38%-ra –, majd becslések szerint 1944-re 38%-ra.¹²⁸ A jelentősebb eredmények eléréséhez, a népiskolai törvény nagyszabású eredeti célkitűzéseinek megvalósításához hiányoztak a kellő anyagi eszközök. Az iskolalátogatás teljessé tételéhez 3564 új iskolára és húszezer tanító munkába állítására lett volna szükség.¹²⁹ A korábban sűrűbb iskolahálózattal rendelkező területek továbbra is jobb iskolázási lehetőséget biztosítottak, a területek között alig tapasztalható kiegyenlítés.

Jegyzetek

- ¹ *Dimić, Ljubodrag*: Kulturna politika i modernizacija jugoslovenskog društva 1918–1941. Mogućnosti i ograničenja. In: Srbija u modernizacijskim procesima XX. veka. Szerk.: Perović, Latinka, Obradović, Marija, Stojanović, Dubravka. Beograd, 1994. 193–194.
- ² *Milan Grol* bevezető írása a Prosveta školstvo i nauka fejezethez. In: Jubilarni zbornik života i rada Srba Hrvata i Slovenaca 1918–1928. Beograd, 1928: 386.
- ³ *Mayer, Martin*: Elementarbildung in Jugoslawien (1918–1941). Ein Beitrag zur gesellschaftlichen Modernisierung? München, 1995. 58.
- ⁴ *Dimić, Ljubodrag*: Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji 1918–1941. I. Društvo i država. Beograd, 1996. 17.
- ⁵ *Dolenc, Ervin*: Kulturni boj. Slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS. Ljubljana, 1996. 377–378.
- ⁶ Bövebben *Schmidt, Vlado*: Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem. I–III. Ljubljana, 1963–66., *Mayer*: Elementarbildung. 39–41.
- ⁷ *Ciperle, Jože*: Közép- és főiskolák Szlovéniában különös tekintettel az északkeleti részekre. In: A pannon térség iskola- és művelődésügye 1918-ig, különös tekintettel a felsőbb oktatásra. Nemzetközi kultúrtörténeti szimpozion „Mogersdorf” 1976 Kőszegen. Szombathely, 1978. 232–233. (Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf. Band 8.), *Dolenc*: i. m. 377–378.
- ⁸ Enciklopedija Jugoslavije. IV. 1960. 172.
- ⁹ *Šidak, Jaroslav–Gross, Mirjana–Karaman, Igor–Šepić, Dragovan*: Povijest Hrvatskog naroda g. 1860–1914. Zagreb, 1968. 87.
- ¹⁰ *Šidak–Gross–Karaman–Šepić*: i. m. 88.
- ¹¹ *Jelavich, Charles*: Južnoslovenski nacionalizmi. Jugoslovensko ujedinjenje i udžbenici prije 1914. Zagreb, 1992. 67–68.
- ¹² Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Szerk.: Wandruszka, Adam–Urbanitsch, Peter. III/1. Die Völker des Reiches. Wien, 1980. 711.
- ¹³ Die Habsburgermonarchie III/1. 704–711.
- ¹⁴ Narodna Enciklopedija Srpsko–Hrvatsko–Slovenačka. IV. 665–672., Istorija Srpskog naroda. VI/1–2. Od Berlinskog kongresa do ujedinjenja 1878–1918. Szerk.: Mitrović, Andrej. Beograd, 1983. 546.
- ¹⁵ A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Hatodik rész. Végeredmények összefoglalása. Magyar Statisztikai Közlemények, 64. kötet. Budapest, 1920. 176–177.
- ¹⁶ Istorija Srpskog naroda. VI/1–2. Od prvog ustanka do Berlinskog kongresa 1804–1878. Szerk.: Stojančević, Vladimir. Beograd, 1981. 151–152.
- ¹⁷ *Trgovčević, Ljubinka*: Obrazovanje kao činilac modernizacije Srbije u XIX. veku. In: Srbija u modernizacijskim procesima XX. veka. 220–222., *Mayer, Martin*: Grundschulen in Serbien während des 19. Jahrhunderts. Elementarbildung in einer „Nachzüglergesellschaft”. In: Allgemeinbildung als Modernisierungsfaktor. Zur Geschichte der Elementarbildung in Südosteuropa von der Aufklärung bis zum Zweiten Weltkrieg. Beiträge zur Tagung vom 29. Oktober – 2. November 1990 in Berlin. Szerk.: Reiter, Norbert–Sundhaussen, Holm. Berlin, 1994. 77–102., Istorija Srpskog naroda. VI/2. 509–516.
- ¹⁸ *Sundhaussen, Holm*: Historische Statistik Serbiens. Mit europäischen Vergleichsdaten. München, 1989. 552.
- ¹⁹ *Sundhaussen*: Historische Statistik Serbiens. 556.
- ²⁰ *Sundhaussen*: Historische Statistik Serbiens. 532–533.
- ²¹ *Mayer*: Grundschulen in Serbien während des 19. Jahrhunderts. 84–85.
- ²² *Mayer, Martin*: Grundschulen in Serbien während des 19. Jahrhunderts. 94–95.
- ²³ *Trgovčević*: i. m. 225.
- ²⁴ Narodna Enciklopedija Srpsko–Hrvatsko–Slovenačka. IV. 659–660.
- ²⁵ Ld. Erről többek között *Karahasan, Mustafa*: Obrazovanieto vo Makedonija vo vremenoto na tanzimatot. In: Školstvo, prosveta i kulturata vo Makedonija vo vremenoto na Prerodbata. Szerk.: Lape, Ljuben–Panderevski, Manol. Skopje, 1979. 643–659., Istorija srpskog naroda VI/1–2. 1983. 296–299.
- ²⁶ *Mayer*: Elementarbildung. 49.
- ²⁷ *Dimić, Ljubodrag*: Kulturna politika. III. Politika i stvaralištvo. Beograd, 1997. 126.
- ²⁸ *Boeckh, Katrin*: Von den Balkankriegen zum Ersten Weltkrieg. Kleinstaatpolitik und ethnische Selbstbestimmung auf dem Balkan. München, 1996. 140–144.
- ²⁹ *Mayer*: Elementarbildung 46.

- ³⁰ *Okey, Robin*: Education and modernisation in a multi-ethnic society: Bosnia, 1850–1919. In: Schooling, education policy and ethnic identity. Comparative studies on government and non-dominant ethnic groups in Europe. Szerk.: Tomiak, Janus. New York, 1990. 321–322.
- ³¹ *Džaja, Srećko M.*: Bosnien-Herzegowina in der österreichisch-ungarischen Epoche (1878–1918). München, 1994. 67–68.
- ³² *Džaja*: i. m. 71–73.
- ³³ *Papić, Mitar*: Prosvjetna politika Austro-Ugarske u Bosni i Hercegovini. In: Jugoslovenski narodi pred prvi svetski rat. Szerk.: Čubrilović, Vaso. Beograd, 1967. 703–724.
- ³⁴ Ld. pl. *Kraljačić, Tomislav*: Funkcija državnih škola u nacionalnoj politici Kalajevog režima. In: Istorijski časopis, 1984. 139–165.
- ³⁵ *Haselsteiner, Horst*: Erste Reformmassnahmen der österreichisch-ungarischen Verwaltung im Elementarschulwesen Bosniens und Herzegovina. In: Allgemeinbildung als Modernisierungsfaktor. 61–76.
- ³⁶ *Mayer*: Elementarbildung. 49.
- ³⁷ *Džaja*: i. m. 75.
- ³⁸ *Kraljačić*: i. m. 157.
- ³⁹ *Papić, Mitar*: Školstvo u Bosni i Hercegovini, 1918–1941. Sarajevo, 1984. 15.
- ⁴⁰ *Mayer*: Elementarbildung. 53.
- ⁴¹ *Mayer*: Elementarbildung. 54., *Calic, Marie-Janie*: Bildung als Entwicklungsproblem in Jugoslawien (1918–1941). In: Allgemeinbildung als Modernisierungsfaktor. 124.
- ⁴² *Dimić*: Kulturna politika i modernizacija jugoslovenskog društva 1918–1941. 198–199.
- ⁴³ *Tešić, Vladeta-Mirković, Milan-Čunković, Srećko-Vuković, Rade*: Sto godina Prosvetnog saveta Srbije 1880–1980. Beograd, 1980. 89. (A továbbiakban: Sto godina.) A két világháború közötti időszakot Milan Mirković írta.
- ⁴⁴ *Dimić*: Kulturna politika. I. 191–203.
- ⁴⁵ *Mayer*: Elementarbildung. 66–67.
- ⁴⁶ *Dolenc*: i. m. 105.
- ⁴⁷ *Prunk, Janko*: Slovenski narodni vzpon. Narodna politika 1768–1992. Ljubljana, 1992. 209. Az elvi nyilatkozat mellett a nemzeti tanács gyakorlati lépéseket is tett: ellenőrzése alá vonta az iskolarendszert, emellett úgy határozott, hogy az oktatás nyelve az elemi iskolákban a szlovén, kivéve a bizonyos feltételek mellett működő nemzetiségi osztályokat. 1919-ben eltörölte a német nyelv kötelező oktatását, a német választható tantárggyá vált, a nyolcosztályos iskolákban a hatodik osztálytól bevezették a szerbhorvát nyelv oktatását. *Zečević, Momčilo*: Na istorijskoj prekretnici. Slovenci u politici jugoslovenske države 1918–1929. Beograd, 1985. 352–357.
- ⁴⁸ *Dolenc*: i. m. 107–137.
- ⁴⁹ Erről részletesen *Velikonja, Narte*: Razvoj šolske uprave. In: Slovenci v desetletju 1918–1928. Zbornik razprav iz kulture, gospodarke in politične zgodovine. Szerk.: Mal, Josip. Ljubljana, 1928. 706–715.
- ⁵⁰ *Dimić, Ljubodrag*: Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji 1918–1941. II. Škola i crkva. Beograd, 1997. 119.
- ⁵¹ Sto godina. 101. Az elemi iskolák tantárgyai az 1926. március 10-i miniszteri rendelet értelmében:

Tantárgy	I.	II.	III.	IV.
Hittan	2	2	2	2
Szerbhorvát és szlovén nyelv	7	7	7	7
Szakismeret	3	4	–	–
Földrajz	–	–	2	2
A szerbek, horvátok és szlovének történelme	–	–	2	2
Számítan-mértan	4	4	4	4
Természetismeret	–	–	3	3
Rajz	1	1	1	1
Széprás	1	1	1	1
Kézimunka	2	2	2	2
Ének	2	2	2	2
Testnevelés és játék	2	2	2	2

⁵² A horvát szabor 1866–69 során többször tárgyalta az egyetemalapítás ügyét. 1869-ben a király jóvá is hagyta az egyetem alapításáról szóló törvényt, de jó néhány évnek el kellett telnie, hogy végül az 1874. évi törvény értelmében az 1874–75-ös tanévben megkezdje működését a Zágrábi I. Ferenc József Királyi

- Egyetem. Hivatalos nevét 1918. december 10-én Zágrábi Horvát Egyetemre, majd 1919. július 15-én az SZHSZ Királyság Zágrábi Egyetemére változtatták. *Novak, Viktor*: Zagrebački universitet. In: Jubilarni Zbornik I. 428–429.
- ⁵³ A belgrádi egyetem kezdetei a liceum megalakításához vezethetők vissza (1838-ban Kragujevacban, majd 1841-től Belgrádban). A liceum 1863-ban háromkarú főiskolává (filozófiai, jogi, műszaki) alakult, majd 1905-ben egyetemmé vált. *Ferle, Pavao*: Beogradski universitet. In: Jubilarni Zbornik I. 419–420.
- ⁵⁴ *Kidrič, Fran*: Universitet u Ljubljani. In: Jubilarni Zbornik I. 429–431.
- ⁵⁵ *Ferle*: i. m. 420–421.
- ⁵⁶ *Andelković, Momčilo*: Univerzitet u Kraljevini Jugoslaviji 1918–1941 (U zakonskim i drugim propisima). In: Arhiv. Časopis Arhiva Jugoslavije, 2000. 113–116.
- ⁵⁷ *Petković, Dragoljub*: Materijalno-pravni položaj učitelja narodnih škola od ujedinjenja do danas. In: Pedagoška Jugoslavija 1918–1938. Szerk.: Majstorović, Milić R. Beograd, 1939. 313–314.
- ⁵⁸ Sto godina. 111.
- ⁵⁹ A proklamáció szövegét közli *Čulinović, Ferdo*: Jugoslavija između dva rata. II. Zagreb, 1961. 7–8.
- ⁶⁰ *Dimić*: Kulturna politika. I. 252.
- ⁶¹ Sto godina. 114.
- ⁶² *Dimić*: Kulturna politika. I. 248–250.
- ⁶³ A törvény megjelent Službene novine, 1929. szeptember 19.
- ⁶⁴ *Dimić*: Kulturna politika. II. 156.
- ⁶⁵ A törvény megjelent Službene novine, 1929. október 2.
- ⁶⁶ A törvény megjelent Službene novine, 1929. december 9.
- ⁶⁷ *Dimić*: Kulturna politika. II. 134.
- ⁶⁸ *Andelković*: i. m. 116–117.
- ⁶⁹ *Knežević, Radoje*: Sistem školstva u Jugoslaviji. In: Pedagoška Jugoslavija 1918–1938. 246–272.
- ⁷⁰ *Dimić*: Kulturna politika. I. 285–296.
- ⁷¹ *Čulinović*: i. m. 75.
- ⁷² *Gligorijević, Branislav*: Jugoslovenstvo između dva rata. In: Jugoslovenski Istorijski Časopis, 1986/1–4. 84–88.
- ⁷³ Idézi *Dimić*: Kulturna politika. I. 330.
- ⁷⁴ Sto godina. 132.
- ⁷⁵ 1929-ben a Jugoszláv Királyság területét bánságokra osztották, ezzel megnehezítették – noha nem ez indokolta az új adminisztratív egységek létrehozását – a későbbi korok számára az adatok összehasonlítását. A bánságok nem a korábbi, illetve későbbi területi beosztást követik. A Vajdaság alkotta a Duna bánság nagy részét, Szlovénia a Dráva bánságot. Zeta Montenegró területére terjedt ki. A Vardar bánság nagyjából Makedónia területére terjedt ki. Horvátország területe a Száva bánságot ölelte fel. Dalmácia a Tenger mellék bánság részét alkotta. Bosznia-Hercegovina a Vrbas és a Drina bánsághoz, egyes részei a Tenger mellék bánsághoz kerültek. Szerbia területét a Morava, valamint kisebb részben a Drina és a Duna bánság között osztották fel.
- ⁷⁶ A felszólalásban említett adatok a továbbtanuló gyermekek számáról bánságok szerint: Dráva 28 217, Duna 26 091, Száva 13 508, Tenger mellék 8903, Belgrád 5226, Drina 3761, Zeta 3623, Vardar 2791, Morava 2755, Vrbas 1238. *Dimić*: Kulturna politika. I. 364.
- ⁷⁷ A költségvetési vitában elmondott adatok szerint míg Ausztriában egy tanítóra 26, Bulgáriában 36, Romániában 45, Magyarországon 47 gyermek jut, Jugoszláviában 51. Az országon belüli egyenlőtlenségekre: átlagban 29 km²-re esik egy iskola. Az egyes bánságokban nagyon eltérőek az adatok. Dráva bánság 18, Száva bánság 21, Morava bánság 25, Duna bánság 28, Vardar bánság 33, Tenger mellék bánság 33, Zeta bánság 40, Drina bánság 43 km². *Dimić*: Kulturna politika. I. 345–347.
- ⁷⁸ *Dimić*: Kulturna politika. I. 329–395.
- ⁷⁹ A korabeli tankönyvekről részletesen ld. *Jelavich*: Južnoslovenski nacionalizmi. 74–256.
- ⁸⁰ *Jelavich, Charles*: Serbian textbooks: toward greater Serbia or Yugoslavia? In: Slavic Review, 1983/4. 601–619.
- ⁸¹ *Vukičević, Milenko*: Istorija srpskog naroda za srednje škole od dolaska Srba na Balkansko poluostrvo do polovine XV stoeća., illetve Istorija Srpskog naroda za srednje škole od polovine XV stoeća do danas. Beograd, 1914.
- ⁸² *Jelavich*: Serbian textbooks. 616–617.
- ⁸³ *Jelavich*: Serbian textbooks. 618–619.
- ⁸⁴ *Jelavich, Charles*: Education, textbooks and South Slav nationalism in interwar era. In: Allgemeinbildung als Modernisierungsfaktor. 134.
- ⁸⁵ Sto godina. 108.
- ⁸⁶ Sto godina. 109.

- ⁸⁷ Idézi *Jelavich*: Education, textbooks and South Slav nationalism. 135.
- ⁸⁸ *Jelavich*: Education, textbooks and South Slav nationalism. 137–139.
- ⁸⁹ Például: *Kaluderčić, Slavko*: Istorija Jugoslovena (Srba, Hrvata i Slovenaca) za viši tečajni ispit. Beograd, 1934. *Lazarević, Đorđe B.*: Istorija Jugoslovena (s glavnim događajima opšte istorije) za srednje i stručne škole. I–II. Beograd, 1935.
- ⁹⁰ Branislav Gligorijević számítása az 1921. évi népszámlálás alapján. *Gligorijević*: Jugoslovenstvo između dva rata. 76.
- ⁹¹ Idézi *Biber, Dušan*: Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933–1941. Ljubljana, 1966. 480.
- ⁹² *Sajti Enikő, A.*: Kényszerpályán. Magyarok Jugoszláviában, 1918–41. Szeged, 1997. 80–88. *Mesaroš, Šandor*: Položaj Mađara u Vojvodini 1918–1929. Novi Sad, 1981. *Senz, Josef Volkmar*: Das Schulwesen der Donauschwaben im Königreich Jugoslawien von 1918 bis 1944. München, 1969.
- ⁹³ „A közoktatás tekintetében azonban azokban a városokban és járásokban, ahol jelentős számban élnek... más nyelven beszélő szerb–horvát–szlovén alattvalók, az SZHSZ kormány megfelelő könnyítéseket biztosít, hogy e szerb–horvát–szlovén alattvalók gyermekei számára biztosítsa az elemi iskolákban az anyanyelvükön való tanulást. E rendszer nem fogja meggátolni a szerb–horvát–szlovén kormányt, hogy az említett iskolákban bevezesse a hivatalos nyelv kötelező tanítását. (...) a kisebbségeknek igazságos részt biztosítanak azoknak az összegeknek a felhasználásából és elosztásából, amelyeket az állami költségvetés, községi vagy más költségvetések nevelési, vallási vagy jótékony célra jelölnek ki.” *Horváth Mátyás*: A jugoszláviai magyar iskolák fejlődéstörténeti vázlata a két világháború között. In: Magyar Pedagógia, 1997/3–4. 321.
- ⁹⁴ *Horváth*: i. m. 322.
- ⁹⁵ *Gligorijević, Branislav*: O nastavi na jezicima narodnosti u Vojvodini 1919–1929. In: Zbornik za istoriju, 5. 1972. 55–61.
- ⁹⁶ *Vavro, Andrej*: Das Minderheitenschulwesen in Slowenien im Zeitabschnitt des alten Jugoslawien. In: Geschichte der Deutschen des heutigen Slowenien 1848–1941. Szerk.: Rumpler, Helmut–Suppan, Arnold. München, 1988. 257.
- ⁹⁷ *Mesaroš*: i. m. 185–186., *Senz*: i. m. 54.
- ⁹⁸ *Mesaroš*: i. m. 190–193.
- ⁹⁹ *Gligorijević*: O nastavi na jezicima narodnosti. 68–69.
- ¹⁰⁰ *Gligorijević*: O nastavi na jezicima narodnosti. 70–71.
- ¹⁰¹ *Sajti*: i. m. 84.
- ¹⁰² *Mesaroš*: i. m. 196.
- ¹⁰³ A törvény megjelent Službene novine, 1929. december 9., *Gligorijević*: O nastavi na jezicima narodnosti. 80–81., *Mesaroš*: i. m. 201.
- ¹⁰⁴ Muhamet Pirraku szerint 1937-ben csak a Vardar és Zeta bánságban 900 000 ezer muszlim élt, akiknek zöme albán volt. A Népszövetséghez beadott albán panaszok is mind 800 000–1 000 000 főt jelölnek meg az albán lakosság számaként. *Pirraku, Muhamet*: Kulturni-prosvetni pokret Albanaca u Jugoslaviji 1919–1941. In: Jugoslovenski Istorijski Časopis, 1978/1–4. 356–357.
- ¹⁰⁵ *Pirraku*: i. m. 357.
- ¹⁰⁶ *Dimić*: Kulturna politika. III. 127–128.
- ¹⁰⁷ *Dimić*: Kulturna politika. III. 119.
- ¹⁰⁸ Idézi *Pirraku*: i. m. 360.
- ¹⁰⁹ *Pirraku*: i. m. 363.
- ¹¹⁰ *Dimić*: Kulturna politika. III. 129.
- ¹¹¹ *Tujković, Nikola N.*: Statistika škola pod Ministarstvom prosvete na dan 15. maja 1932. g. Po službenim izvorima. Beograd, 1933. 8–43.
- ¹¹² *Calic, Marie-Janie*: Bildung als Entwicklungsproblem in Jugoslawien (1918–1941). 108–109.
- ¹¹³ Ez az arány alacsonyabb volt azonban, mint a szomszédos Romániában (18–20%), Bulgáriában (13–14%), Magyarországon (10–14%), magasabb viszont, mint Görögországban (7–8%). *Mayer*: Elementarbildung. 95.
- ¹¹⁴ *Mayer*: Elementarbildung. 95.
- ¹¹⁵ Az oktatás viszonylagos fontosságát jelzi, hogy az 1920-as években jelentősen emelkedett az oktatásra szánt összeg, majd a gazdasági válság éveiben csökkent, utána viszont stagnált. A népiskolai oktatásra fordított összegek nagysága egy lakosra számítva a következő képet mutatja: 1918/19 1,2, 1928/29 37,5, 1931/32 34,8 dinár, utána már nem változott. *Dimić*: Kulturna politika I. 90.
- ¹¹⁶ *Calic*: Bildung als Entwicklungsproblem in Jugoslawien (1918–1941). 126.
- ¹¹⁷ *Dimić*: Kulturna politika. I. 167.
- ¹¹⁸ *Mayer*: Elementarbildung. 98.
- ¹¹⁹ *Mayer*: Elementarbildung. 100.

¹²⁰ Mayer: Elementarbildung. 184.

¹²¹ Papić: Školstvo u Bosni i Hercegovini. 30. 1938–39-ben az iskoláskorú gyermekek 66,2%-a járt iskolába Jugoszláviában. Ezen belül a Dráva bánságban közel 100%-os az iskolalátogatás. A többi bánságban: Duna bánság 76,4%, Morava bánság 71,3%, Zeta bánság 62,9%, Drina bánság 60%, Száva bánság 59,4%, Tengermellék bánság 57,9%, Belgrád 52,8%, Vrbas bánság 38%, Vardar bánság 20%. Dimić: Kulturna politika. II. 193.

¹²² Tujković: i. m. 104–105.

¹²³ A jelentősebb európai országok közül csak Portugáliában volt alacsonyabb a hallgatók aránya (0,9%), a szomszédos államok közül Bulgáriában 1,26%, Görögországban 1,4%, Romániában 1,74%. Calic, Marie-Janine: Soziale Ungleichheit in Serbien und der Vojvodina (1918–1941): Die Verteilung der Bildungschancen. In: Aspekte ethnischer Identität. Ergebnisse des Forschungsprojekts „Deutsche und Magyaren als nationale Minderheiten im Donauraum”. Szerk.: Hösch, Edgar–Seewann, Gerhard. München, 1991. 147.

¹²⁴ A hallgatók anyanyelv szerinti megoszlása: szerb-horvát 74,4%, szlovén 12,2%, magyar 2,5%, német 2,4%, cseh, illetve szlovák 0,6%, egyéb 7,9% (ennek zömét, 7,2%-ot az orosz emigránsok gyermekei tették ki). Calic: Soziale Ungleichheit. 147–148.

¹²⁵ Vallás szerint ortodox 54,6%, katolikus 38,4%, zsidó 4,4%, muszlim 1,2% protestáns 1%, egyéb 1,6%. Az ortodoxok és katolikusok minimálisan meghaladták az összlakosságon belüli arányukat, a muszlimok messze elmaradtak ettől. Calic: Soziale Ungleichheit. 149.

¹²⁶ Calic: Soziale Ungleichheit. 151.

¹²⁷ 1931-ben a hallgatók családjának foglalkozási megoszlása: hivatalnok, alkalmazott 30,27%, kézműves, kiskereskedő 21,37%, földműves 19,25%, tanár, orvos, gyógyszerész, mérnök 17,19%, katona 6,33%, pap 2,94%, munkás 2,65%. Calic: Soziale Ungleichheit. 151.

¹²⁸ 1941-ben a háború miatt nem lehetett népszámlását tartani. Az 1948-as népszámlálás szerint 25,4%-os volt az analfabéták aránya. A második világháború utáni írástudatlanság elleni kampányban másfél millió embert tanítottak meg írni-olvasni. Ezekből az adatokból lehet következtetni az 1944-es állapotokra. Mayer: Elementarbildung. 205.

¹²⁹ Dimić: Kulturna politika. II. 193.